

Maatschappelijke achterstanden van de toekomst

Maatschappelijke achterstanden van de toekomst

Colofon

De Onderwijsraad is een onafhankelijk adviescollege, opgericht in 1919. De raad adviseert, gevraagd en ongevraagd, over hoofdlijnen van het beleid en de wetgeving op het gebied van het onderwijs. Hij adviseert de ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. De Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal kunnen de raad ook om advies vragen. Gemeenten kunnen in speciale gevallen van lokaal onderwijsbeleid een beroep doen op de Onderwijsraad.

De raad gebruikt in zijn advisering verschillende (bijvoorbeeld onderwijskundige, economische en juridische) disciplinaire aspecten en verbindt deze met ontwikkelingen in de praktijk van het onderwijs. Ook de internationale dimensie van educatie in Nederland heeft steeds de aandacht.

De raad adviseert over een breed terrein van het onderwijs, dat wil zeggen van voorschoolse educatie tot aan postuniversitair onderwijs en bedrijfsopleidingen. De producten van de raad worden gepubliceerd in de vorm van adviezen, studies en verkenningen. Daarnaast initieert de raad seminars en websitediscussies over onderwerpen die van belang zijn voor het onderwijsbeleid.

Verkenning *Maatschappelijke achterstanden van de toekomst*, uitgebracht aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Nr. 20110327/938, december 2011

Uitgave van de Onderwijsraad, Den Haag, 2011.

ISBN 978-946121-023-4

Bestellingen van publicaties:

Onderwijsraad

Nassaulaan 6

2514 JS Den Haag

email: secretariaat@onderwijsraad.nl

telefoon: (070) 310 00 00 of via de website:

www.onderwijsraad.nl

Ontwerp en opmaak:

www.balyon.com

Drukker:

DeltaHage grafische dienstverlening

© Onderwijsraad, Den Haag.

Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.

Aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Mevrouw J.M. van Bijsterveldt-Vliegenthart
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

Nessaulaan 6
2514 JS Den Haag

Telefoon: 070 310 00 00
Fax: 070 356 14 74
secretariaat@onderwijsraad.nl
www.onderwijsraad.nl

Drs kenmerk
20110327/938

Contactpersoon

Plaats/datum

Den Haag, 8 december 2011

Uw kenmerk

Doorkiesnummer

Onderwerp

Verkenning *Maatschappelijke achterstanden van de toekomst*

Mevrouw de Minister,

Met genoegen biedt de Onderwijsraad u zijn verkenning *Maatschappelijke achterstanden van de toekomst* aan. In deze verkenning plaatst de raad klassieke achterstandsrisico's – opleidingsniveau van ouders, sekse en herkomst – in het licht van recente en te verwachten maatschappelijke ontwikkelingen.

De eisen die de maatschappij aan de burger van de toekomst stelt, worden steeds hoger. De raad benadrukt het belang te investeren in het behalen van een minimale opleidingsbasis door zo veel mogelijk mensen. Vooral kinderen van laagopgeleide ouders en kinderen met individuele cognitieve, psychische of sociale problemen lopen een grote kans op achterstand. Dit brengt hoge maatschappelijke kosten met zich mee.

Om volwaardig deel te kunnen nemen aan de samenleving is niet alleen voldoende geletterdheid, gecijferdheid en een basale beheersing van het Engels onmisbaar. In de toekomst zal bij werknemers en burgers in toenemende mate een beroep worden gedaan op probleemoplossend vermogen, kritisch denken, zelfstandigheid, samenwerking en sociale en communicatieve vaardigheden. De raad benadrukt daarom in deze verkenning het belang om in alle onderwijstypen aandacht te besteden aan 'advanced skills' en sociale competenties.

Met beleefde groet,

Prof. dr. G.T.M. ten Dam
Voorzitter

Drs. A. van der Rest
Secretaris

Inhoud

Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Over deze verkenning: opbouw, aanpak en leeswijzer	12
2 Algemene trends	14
2.1 Demografische ontwikkelingen: ontgroening en vergrijzing	14
2.2 Internationalisering	16
2.3 Individualisering	17
2.4 Flexibilisering van de arbeidsmarkt	18
2.5 Hogere eisen aan 'advanced skills'	20
2.6 Conclusie	22
3 Ontwikkeling van achterstandsrisico's	23
3.1 Individuele achterstandsrisico's	23
3.2 Groepsgebonden risico's	27
3.3 Conclusie	42
4 Beleidsimplicaties	44
Afkortingen	48
Figurenlijst	49
Literatuur	50
Geraadpleegde deskundigen	55
Bijlagen	
Bijlage 1: Adviesvraag	57

Samenvatting

De afgelopen decennia zijn gekenmerkt door een stevige opwaartse mobiliteit. Aanzienlijk meer mensen dan twintig jaar geleden hebben een middelbare of hogere opleiding afgerond. Toch zijn er nog altijd jongeren die de school verlaten zonder voldoende basisvaardigheden om volwaardig in de samenleving mee te kunnen doen. Ook wordt aanwezig talent onvoldoende benut. In deze verkenning brengt de Onderwijsraad maatschappelijke ontwikkelingen in kaart en de risico's op achterstand die daarmee samenhangen. Hieruit volgen enkele beleidsimplicaties.

Maatschappelijke ontwikkelingen noodzaken tot ontwikkeling nieuwe vaardigheden

Een aantal maatschappelijke tendensen bepalen in de komende jaren ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Door ontgroening en vergrijzing wordt een steeds kleinere groep actieven op de arbeidsmarkt verantwoordelijk voor het draaiend houden van de economie en het op peil houden van de sociale voorzieningen. Daarnaast is door toenemende internationalisering in steeds meer beroepen kennis van vreemde talen nodig, evenals een flexibele opstelling tegenover andere culturen. De voortgaande tendens tot individualisering leidt ertoe dat velen tegenwoordig werk met zorgtaken combineren. De toenemende rol van ict vraagt om vaardigheden op het terrein van informatieverwerking. Ten slotte leidt flexibilisering van de arbeidsmarkt tot een groter beroep op het aanpassingsvermogen van werknemers.

Achterstandsrisico's met name voor kinderen van laagopgeleide ouders

In deze verkenning identificeert de raad verschillende achterstandsrisico's. Van individuele risico's is sprake wanneer jongeren door lichamelijke, mentale, psychische of psychosociale factoren belemmerd worden in hun ontwikkeling. Daarnaast zijn er groepsgebonden risico's op maatschappelijke achterstand. Het ouderlijk opleidingsniveau is nog steeds de belangrijkste voorspeller van de schoolloopbaan en het maatschappelijk succes van jongeren. Kinderen van laagopgeleide ouders volgen vaker een lagere opleiding dan kinderen van hoogopgeleide ouders. Dit maakt hen kwetsbaarder op de arbeidsmarkt. Een laag opleidingsniveau brengt niet alleen een lage taal- en rekenvaardigheid met zich mee, maar ook onvoldoende beheersing van vreemde talen, gebrekkige flexibiliteit en geringe informatieverwerkingsvaardigheden.

De etnische herkomst van leerlingen speelt nog wel een rol in schoolloopbanen, maar de invloed hiervan neemt af. De huidige generatie jongeren met een Turkse of Marokkaanse achtergrond gaat het steeds beter doen. Wel is er sprake van onbenut talent, met name op taalgebied. Ook de eerdere verschillen in opleidingsniveau tussen jongens en meisjes zijn verdwenen. Meisjes halen gemiddeld genomen betere leerresultaten. Dit heeft deels te maken met hun grotere sociale vaardigheden en hun vermogen tot zelfstandig werken. Daartegenover staat dat het technische en wiskundepotentieel van meisjes nog onvoldoende wordt benut.

Beleidsimplicaties: investeren in de toekomst

De resultaten van deze verkenning impliceren dat het van belang is te investeren in het beperken van de risico's op toekomstige maatschappelijke achterstand en onderbenutting van talent. Daarbij zijn drie aandachtsgebieden geformuleerd. De raad benadrukt het belang te investeren in het behalen van een minimale opleidingsbasis – vergelijkbaar met een startkwalificatie – door zo veel mogelijk mensen. Jongeren zonder deze basis staan in de huidige samenleving op achterstand; een achterstand die toeneemt gedurende de levensloop. Voldoende gelet-

terdheid, gecijferdheid en een basale beheersing van het Engels zijn onmisbaar om als individu bij de steeds competitiever wordende samenleving betrokken te blijven. Vooral kinderen van laagopgeleide ouders en kinderen met individuele cognitieve, psychische of sociale problemen lopen een aanzienlijk risico op langdurige werkloosheid, gezondheidsproblemen en sociale uitsluiting. Dit brengt hoge maatschappelijke kosten met zich mee.

Optimale talentontwikkeling kan toekomstige tekorten op de arbeidsmarkt beperken en bijdragen aan de innovatieve kracht van Nederland. Het hardnekkige onderscheid tussen 'mannenberoepen' en 'vrouwenberoepen' is in dit kader contraproductief. Het onderwijs kan bijdragen aan het doorbreken van traditionele vakkenkeuze en daarmee samenhangende seksesegregatie op de arbeidsmarkt. Een laatste aandachtspunt is dat in de toekomst bij werknemers en burgers in toenemende mate een beroep zal worden gedaan op competenties zoals probleemoplossend vermogen, kritisch denken, zelfstandigheid, samenwerking en sociale en communicatieve vaardigheden. De behoefte aan dergelijke competenties is niet meer beperkt tot hogere functies. Jongeren die dergelijke vaardigheden in het onderwijs niet hebben verworven, zullen problemen op de arbeidsmarkt ondervinden. Ook voor lageropgeleiden worden sociale competenties en 'advanced skills' steeds belangrijker. De raad benadrukt daarom in deze verkenning het belang om hieraan in alle onderwijstypen aandacht te besteden.

De gemiddelde Nederlander is aanzienlijk beter opgeleid dan twee decennia geleden. Toch zijn maatschappelijke achterstanden niet verdwenen. Hiermee hangen verschillen in maatschappelijke participatie samen. Sommige individuen behalen geen startkwalificatie en de onderwijsprestaties van de ene sociale groep zijn hoger dan die van de andere. Daarnaast kan er sprake zijn van onbenut talent. De Onderwijsraad brengt in deze verkenning maatschappelijke ontwikkelingen in kaart, en de verschuivingen in de risico's op achterstand die daarmee samenhangen.

1

Inleiding

1.1

Aanleiding

Achterstanden in onderwijs verminderd, maar niet verdwenen

Sinds de tweede helft van de negentiende eeuw is er in Nederland ruim aandacht geweest voor het tegengaan van maatschappelijke achterstanden. Aanvankelijk vooral ingegeven door socialistische idealen ('verheffing van het volk') of juist de angst daarvoor (het 'beschavings-offensief'), probeerde het welgestelde deel van Nederland de verpauperde arbeiders te helpen, of in ieder geval in het gareel te krijgen. Naast bijvoorbeeld de strijd tegen alcoholisme en 'woonopvoeding', was onderwijs een belangrijk instrument in deze strijd. Sinds het 'Kinderwetje' van Van Houten (1874) mochten kinderen onder de twaalf jaar niet langer in fabrieken werken. In 1901 werd de leerplicht ingevoerd voor kinderen van zes tot twaalf jaar. De leerplichtwet is sinds die tijd steeds verder uitgebreid. In 1969 waren kinderen negen jaar leerplichtig, in 1975 tien jaar, met een partiële leerplicht in het zeventiende levensjaar. Inmiddels is er de aansluitende kwalificatieplicht, waarin geregeld is dat iedere jongere tot achttien jaar een startkwalificatie dient te behalen, dat wil zeggen minimaal een diploma vwo, havo of mbo 2 (middelbaar beroepsonderwijs).

De verhoging van de leerplichtgrenzen illustreert de verschuiving van de minimumnorm die in Nederland de afgelopen eeuw gehanteerd is ten aanzien van het onderwijsniveau. Zo werden bij de invoering uitzonderingen gemaakt voor kinderen die op de boerderij moesten helpen en voor meisjes die voor het gezin moesten zorgen; blijkbaar wogen andere belangen in die tijd zwaarder dan het opleidingsniveau van meisjes en kinderen op het platteland. Tegenwoordig zijn uitzonderingen van de leerplichtwet incidenteel en zeldzaam.

Het belang dat in Nederland gehecht wordt aan onderwijs voor iedereen, is de afgelopen eeuw sterk toegenomen. Van de vrouwen die voor 1920 werden geboren, had meer dan de helft slechts basisonderwijs (voor mannen 35%). Van de vrouwen geboren tussen 1975 en 1979 heeft

meer dan 95% minstens voortgezet onderwijs doorlopen.¹ Daarmee is de kans dat een gemiddelde vierjarige een behoorlijke opleiding zal krijgen enorm toegenomen. De kans op latere maatschappelijke achterstand is dus verminderd – maar niet verdwenen. Welke kinderen lopen tegenwoordig risico? En in hoeverre kan en moet de overheid deze risico's inperken?

Soorten achterstand: absoluut en relatief

Wanneer is er sprake van achterstand? Iemand met slechts een paar jaar basisschool zal minder kansen hebben op een hoge maatschappelijke status en een behoorlijk inkomen dan iemand die de universiteit heeft afgerond – zoveel is duidelijk. Niet iedereen heeft echter academische kwaliteiten en ambities en er is in de samenleving veel behoefte aan mensen met een hbo- (hoger beroepsonderwijs) of mbo-opleiding. Er zijn ook mensen die zonder het afronden van een formele opleiding maatschappelijk succesvol zijn, maar dit zijn uitzonderingen. Over het algemeen is tegenwoordig een mbo-diploma nodig om een behoorlijke kans te maken op de arbeidsmarkt en in de samenleving. Mensen die dit niveau niet halen, hebben daarom een absolute achterstand op mensen die wel een startkwalificatie halen. Ook andere afgesproken normen kunnen dienen om absolute achterstanden vast te stellen; referentieniveaus voor taal en rekenen bijvoorbeeld.

Als iemand een absolute achterstand heeft, betekent dit dat hij of zij als individu tekortschiet ten opzichte van een vastgestelde norm. Met deze omschrijving is nog niets gezegd over de oorzaken van de achterstand, noch over de mogelijkheid of de noodzaak deze achterstand te voorkomen of te verhelpen. Oorzaken kunnen worden gezocht in de eigen aanleg, in kenmerken van de ouders en/of de sociale omgeving; de school (en de overheid) kunnen achterstanden soms deels voorkomen of verhelpen. Naarmate de aanleg van het kind en de kenmerken van de sociale omgeving problematischer zijn, zullen er meer inspanningen en investeringen van de school nodig zijn om een bepaalde norm te bereiken. Voor beleid roept dat de vraag op hoe ver de overheid moet gaan met investeringen op individueel niveau.

In plaats van het niveau van een individu te vergelijken met een bepaalde vooraf vastgestelde norm, kunnen ook sociale groepen onderling worden vergeleken. Als het gemiddelde van een bepaalde groep lager uitvalt dan het gemiddelde van andere groepen, is er sprake van een relatieve achterstand. De oorzaken hiervan zijn niet anders dan die van absolute achterstand, maar de veronderstelling is dat een bepaald sociaal kenmerk (herkomst bijvoorbeeld, of opleidingsniveau van de ouders) hierbij relatief veel gewicht in de schaal legt. Voor beleid heeft deze invalshoek als voordeel dat er gericht en groepsgewijs bijgestuurd kan worden. Zo kent het Nederlandse onderwijs een gewichtenregeling, waarin extra middelen worden toegerekend voor kinderen die uit bepaalde groepen afkomstig zijn. Tot 2006 kregen scholen van de overheid extra geld voor Nederlandse kinderen met laagopgeleide ouders, voor schipperskinderen, voor woonwagenkinderen, en voor allochtone leerlingen met laagopgeleide ouders. Inmiddels is stapsgewijs een regeling ingevoerd waarbij alleen nog het opleidingsniveau van de ouders wordt gewogen.² Idee achter deze gewichtenregeling is dat vaak is aangetoond dat kinderen van laagopgeleide ouders relatief (veel) meer risico lopen op onvoldoende ontplooiing van hun talent en op voortijdige schooluitval.³ Dit is in strijd met een meritocratisch onderwijsideaal (gelijke talenten, gelijke kansen) en betekent bovendien een vorm van kapitaalvernietiging.

¹ Herweijer, 2010.

² Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011a.

³ Zie voor een recent overzicht bijvoorbeeld Holmlund, Lindahl & Plug, 2010.

Een ander voordeel van vergelijking op groepsniveau is dat zo in beeld kan worden gebracht hoe mensen die in een bepaalde context goed lijken te functioneren, het binnen een andere context nog beter zouden kunnen doen. Denk bijvoorbeeld aan hoogbegaafde kinderen binnen een reguliere schoolklas, in vergelijking met hoogbegaafde kinderen binnen een klas waar ze extra worden aangesproken op hun aanleg.

Uit cijfers van het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) blijkt dat het aantal achterstandsleerlingen (in het basisonderwijs) tussen 1995 en 2007 is gehalveerd, van bijna 40% van het totaal naar nog geen 20%.⁴ Ongeveer de helft van deze daling is het gevolg van de afname van het aantal ouders met weinig of geen opleiding.⁵ Tegelijkertijd blijken de capaciteiten van verschillende groepen leerlingen lang niet optimaal te worden benut, zowel aan de onderkant als de bovenkant van de talentverdeling.⁶ Hierbij komt de vraag op welke scheidslijnen zich verder aftekenen in de huidige samenleving en wat de verwachtingen voor de middellange termijn zijn. Zo is de laatste jaren bijvoorbeeld in toenemende mate aandacht voor regionale verschillen in schoolprestaties. De cumulatie van achterstandsproblematiek in de grote steden springt daarbij het meest in het oog, maar ook in plattelandsregio's komen onderwijsachterstanden voor, die niet altijd te herleiden zijn tot sociaaleconomische achtergrondkenmerken, maar eerder door culturele elementen verklaard worden.⁷

Het is goed om vooraf enige relativerende woorden te wijden aan het begrip achterstand. In een rijke samenleving als Nederland heeft het begrip achterstand een andere betekenis dan in veel andere landen. Gebrek in materiële zin komt bij bepaalde groepen zeker voor, maar achterstand als breed maatschappelijk fenomeen ziet de raad in dit verband vooral in termen van 'gefnuikte kansen en mogelijkheden'.⁸ De vraag is wanneer de verschillen zo groot worden dat er sprake is van een onwenselijke en onrechtvaardige achterstand en in welke mate de samenleving, de overheid en specifiek het onderwijs bij machte zijn deze verschillen tegen te gaan. Deze vraag moet met enige regelmaat, binnen de maatschappelijke context van dat moment, worden beantwoord. Met deze verkenning wil de Onderwijsraad hiertoe opnieuw een aanzet doen.

Eerdere adviezen van de raad over achterstanden en nieuwe achterstanden

Het is zeker niet de eerste keer dat de Onderwijsraad over achterstanden adviseert. Een deel van de eerdere advisering heeft ook geleid tot aanpassingen in het beleid van de overheid op dit gebied.⁹ Bijvoorbeeld het advies *Wat 't zwaarst weegt, een nieuwe aanpak voor achterstandenbeleid* (2001)¹⁰ en het vervolgadvis daarop, dat betrekking had op de financiering en de gewichtenregeling van achterstandsleerlingen: *Over leerlinggewichten en schoolgewichten* (2002).¹¹ In deze adviezen kwamen met name de klassieke achterstandsgroepen aan bod. Ook adviseerde de raad verschillende malen over hoe achterstanden kunnen worden voorkomen. In het advies

4 Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008a.

5 In 1998 is de definitie van de 1.25-leerlingen aangepast en moeten niet één maar beide ouders laagopgeleid zijn. In 2006 is de definitie van achterstandsleerlingen aangepast en wordt alleen naar het opleidingsniveau van de ouders gekeken en niet langer naar de etnische herkomst. De daling in de tussen 1995 en 1998 van 39% naar 30% en in de laatste jaren van 22% naar 18% kan daarom een vertekend beeld geven. Tussen 1998 en 2005 was echter sprake van een daling van 30% naar 22%.

6 Zie bijvoorbeeld: Knecht-van Eekelen, Gille, & Rijn, 2007; Meelissen & Drent, 2008; Minne, Rensman, Vroomen & Webbink, 2007; Mulder, Roelvelde, & Vierke, 2007.

7 Boer, Bosker, & Werf, 2009.

8 Beek & Doorten, 2009.

9 Ledoux & Veen, 2010.

10 Onderwijsraad, 2001.

11 Onderwijsraad, 2002.

Doelgericht investeren in onderwijs (2006) stuurde de raad bijvoorbeeld aan op een betere diagnose van taalachterstanden bij tweejarigen, in combinatie met gerichte leesvaardigheidstrainingen en extra onderwijstijd in voor- en vroegschoolse educatie en de basisschool.¹² Deze laatste aanbeveling vulde de raad aan in het advies *De stand van educatief Nederland* (2009) met drie mogelijkheden van uitgebreid onderwijs, bedoeld om achterstanden bij verschillende groepen te voorkomen.¹³ Bijvoorbeeld door extra aandacht voor voor-, vroeg- en naschoolse educatie voor basisvakken als taal en rekenen en door een gericht aanbod voor speciale doelgroepen, zoals (anti-)alcoholeducatie, techniek voor meisjes en alfabetiseringsprogramma's. In 2010 verscheen *De school en leerlingen met gedragsproblemen*. Dit advies bepleit een integraal zorgsysteem voor deze leerlingen, waarin leerkrachten ondersteund worden en waar indien nodig ook bijvoorbeeld ouders en jeugdzorg bij betrokken kunnen worden.¹⁴

Nieuwe achterstandsrisico's signaleerde de raad wel, maar nog niet eerder werd er een aparte verkenning aan gewijd. De Onderwijsraad sprak voor het eerst over 'nieuwe achterstanden' in het advies *Presteren naar vermogen* (2007).¹⁵ Daarin werd gesteld dat er onderzoek zou moeten worden verricht naar 'witte vlekken', zoals de toenemende gedragsproblematiek bij jongeren, het onderscheid tussen jongens en meisjes op school en het achterblijven van jongens, het (niet) kiezen voor bètavakken door meisjes. In dit advies signaleerde de raad niet alleen onderpresteren bij klassieke achterstandsgroepen, maar werd ook onderbouwd dat onderpresteren bij leerlingen met een hoog IQ relatief vaker voorkomt dan bij leerlingen met een gemiddelde of een lage IQ-score.

De 'jongensproblematiek' werd ook aangestipt in het advies *De stand van educatief Nederland* (2009). "De instroom van vrouwen in het hoger onderwijs is inmiddels duidelijk hoger dan van mannen, maar de prestaties van jongens raken al in het voortgezet onderwijs achter bij de meisjes; zij gaan minder vaak naar havo en vwo (p.56)".

1.2 Over deze verkenning: opbouw, aanpak en leeswijzer

Opbouw

Deze verkenning begint in hoofdstuk 2 met een beschrijving van recente maatschappelijke ontwikkelingen. Welke eisen worden in de toekomst aan mensen gesteld en welke mensen ondervinden mogelijk problemen met het voldoen aan deze eisen? Zijn er verschuivingen waarneembaar in het belang van deze onderwerpen, of zijn er nieuwe achterstandsrisico's op komst?

In hoofdstuk 3 wordt een aantal achterstandsrisico's in beeld gebracht. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen risico's op individueel niveau (handicaps; leer- en gedragsmoeilijkheden) en risico's op het niveau van de sociale omgeving (opleidingsniveau ouders, herkomst, geslacht, regio). In hoofdstuk 4 wordt de verkenning afgesloten met een aantal beleidsimplicaties en -dilemma's.

¹² Onderwijsraad, 2006.

¹³ Onderwijsraad, 2009a.

¹⁴ Onderwijsraad, 2010.

¹⁵ Onderwijsraad, 2007.

Ondernomen activiteiten

De verkenningsvraag komt voort uit een kabinetsbrede vraag naar toekomstige achterstanden op verschillende terreinen (bijlage 1). Zo heeft de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling in 2011 een gerelateerde verkenning naar 'sociale stijgers en dalers' gepubliceerd. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling is ook samen met de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg auteur van een voor deze verkenning uitgezet essay *Een andere kijk op talent*. In dit essay wordt gekeken welke belemmeringen er zijn voor achterstandsgroepen om hun onbenut potentieel te ontwikkelen. Door de onderzoeksbureaus PON en IVA is op verzoek van de Onderwijsraad een onderzoek uitgevoerd waarin meningen van experts, indien mogelijk empirisch onderbouwd, rondom mogelijke nieuwe achterstandsgroepen en -dimensies verzameld zijn. Het onderzoek bestond uit twee opeenvolgende fasen: naast de individuele raadpleging van experts is tevens een webdiscussie georganiseerd. Ook de Onderwijsraad zelf heeft hierover een panel georganiseerd. Ten slotte is een literatuuronderzoek verricht. Voor de geraadpleegde deskundigen: zie bijlage 2.

Een aantal algemene maatschappelijke trends en ontwikkelingen beïnvloedt de kansen en risico's voor bepaalde groepen. Hierbij gaat het zowel om het risico op achterstand met betrekking tot de arbeidsmarkt als om maatschappelijke participatie. In dit hoofdstuk worden de volgende trends gesignaleerd: vergrijzing/ontgroening, internationalisering, individualisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt en het toenemend belang van 'advanced skills'.

2 Algemene trends

2.1 Demografische ontwikkelingen: ontgroening en vergrijzing

Vergrijzing en ontgroening leiden tot een andere bevolkingssamenstelling. Het aandeel ouderen in de samenleving neemt toe door een langere levensduur en betere gezondheidszorg. Het CBS verwacht dat in 2025 ongeveer 20% van de totale bevolking ouder is dan 65 jaar. Dat zou een toename zijn van ongeveer 7% in vergelijking met nu. Tegelijkertijd neemt het aantal jongeren af doordat vrouwen steeds minder en later kinderen krijgen; de ontgroening. Het kindertal per vrouw is gedaald van 3,2 in 1961, het jaar met het hoogste geboortecijfer, naar 1,75 in 2009. Naar verwachting zal dit geboortecijfer de komende jaren ongeveer gelijk blijven. De leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen is gestegen naar gemiddeld bijna 29 jaar. Dit zijn trends die ook in andere landen spelen. Slechts in twee van de dertig OESO-landen (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling), Mexico en Turkije, is het vruchtbaarheidscijfer hoog genoeg om bevolkingskrimp te voorkomen.¹⁶

Het CBS hanteert het begrip demografische druk. Hiermee wordt aangegeven hoe de werkende bevolking zich verhoudt tot de niet-werkende bevolking. Tabel 1 laat zien dat de demografische druk tot 2040 sterk zal toenemen.

¹⁶ Organisation for Economic Co-ordination and Development, 2008.

Tabel 1: Bevolkingsprognoses 2015-2055

	Bevolkingsomvang (prognose)	Leeftijdsgroepen			Demografische druk (0-20 + 65 ⁺) : (20-65)
		0-20 jaar	20-65 jaar	65 ⁺	
	<i>Aantal</i>	<i>Percentage</i>			
2015	16.941.204	22,7	59,6	17,7	67,9
2020	17.228.780	22,0	58,3	19,7	71,5
2025	17.488.346	21,3	57,0	21,7	75,6
2030	17.687.800	21,3	55,0	23,7	81,9
2035	17.806.968	21,4	53,3	25,3	87,6
2040	17.840.780	21,5	52,6	25,9	90,1
2045	17.818.800	21,4	53,1	25,5	88,3
2050	17.781.680	21,2	53,7	25,1	86,1
2055	17.750.568	21,2	54,0	24,8	85,0

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

In de komende jaren zullen de babyboomers van de arbeidsmarkt verdwijnen; tegelijkertijd zijn er minder jongeren om hun plaatsen op te vullen. Dit betekent dat er krapte kan ontstaan op de arbeidsmarkt, vooral onder bepaalde groepen en in bepaalde sectoren. Tekorten zullen zich het eerst voordoen in het onderwijs en de zorg, waarschijnlijk al rond 2014.¹⁷

Het hogere opleidingsniveau van vrouwen heeft gevolgen voor het geboortecijfer. Hogeropgeleide vrouwen krijgen op latere leeftijd kinderen dan lageropgeleide vrouwen. Het verschil in de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen is inmiddels toegenomen tot circa zes jaar. Lageropgeleide vrouwen krijgen rond hun 27^e hun eerste kind, hogeropgeleide vrouwen rond hun 33^e; laatstgenoemden hebben daardoor minder tijd om tweede en derde kinderen te krijgen. Een groeiende groep hogeropgeleide vrouwen blijft kinderloos. Van alle hoogopgeleide vrouwen ouder dan 45 jaar heeft een kwart geen kinderen gekregen. Bij laagopgeleide vrouwen van deze leeftijd is 9% kinderloos. Deze trend is ook waarneembaar bij dertig- en veertigjarige vrouwen. Het verschil kan in belangrijke mate worden toegeschreven aan het wel of niet hebben van een vaste relatie; van hoogopgeleide vrouwen blijft een groter deel alleenstaand.¹⁸ Het lagere geboortecijfer onder hogeropgeleiden heeft als gevolg dat de stijging van het opleidingsniveau van de gehele bevolking minder hard gaat dan wanneer er geen verband tussen opleidingsniveau en geboortecijfer zou zijn.

De bevolkingsgroei in Nederland wordt verklaard door het positieve migratiesaldo. Naar verwachting zal Nederland in 2040 17,5 miljoen inwoners tellen. De groei vindt vooral plaats in de Randstad.

¹⁷ Onder meer Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011b.

¹⁸ Beets & Poppel, 2007.

2.2 Internationalisering

De maatschappij beweegt zich meer en meer in internationaal vaarwater als gevolg van de ontwikkeling van moderne technologie. Handelsstromen worden internationaler en producten worden daar geproduceerd waar dat financieel het beste uitkomt. Zeker voor een klein land als Nederland heeft dit grote invloed. Internationalisering (of globalisering) is een belangrijke trend die reeds jaren geleden is ingezet, maar waarvan de maatschappelijke gevolgen steeds meer zichtbaar worden.

Deze internationaliseringstendens heeft verschillende economische en maatschappelijke gevolgen. Ten eerste zal de invloed van de zogenoemde BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India en China) zich meer doen gelden. Door de sterk groeiende economie in deze landen worden ze een steeds belangrijker concurrent voor Nederland en Europa. Zeker India en China zijn concurrenten die niet onderschat moeten worden. Deze landen staan bekend om hun hardwerkende bevolking, die bereid is veel te investeren in de eigen opleiding en ontwikkeling, en waar geen sprake is van de 'zesjescultuur' die onder Nederlandse studenten lijkt te bestaan.¹⁹ Daarnaast groeit de bevolking in deze landen veel harder dan die in West-Europa, zodat er ook getalsmatig meer concurrerende werknemers bijkomen.²⁰

Daar staat tegenover dat de globale internationale inkomensverdeling niet veranderd is. Verwacht was dat landen als China en India door de sterke groei van de bevolking ook een groter deel van het wereldinkomen zouden verdienen. De meeste handel is regionaal geconcentreerd: Duitsland, bijvoorbeeld, handelt vooral met Nederland en andere buurlanden.²¹ Verder biedt de opkomst van China en India juist nieuwe exportmogelijkheden waar andere landen van kunnen profiteren. Daarnaast lenen sommige typen werkzaamheden zich niet goed voor uitbesteding, zoals (1) taken die vragen om fysieke levering aan klanten; (2) werkzaamheden die niet verlopen volgens routineprocedures en daardoor moeilijk overdraagbaar zijn, zoals creatieve taken of leiderschap; en (3) werkzaamheden die vragen om persoonlijk contact, zoals het werk van docenten, verpleegkundigen en maatschappelijk werkers.²² Voor een analyse van mogelijke ontwikkelingen op de arbeidsmarkt is het daarom beter naar taken te kijken dan naar bedrijfstakken of sectoren.²³

Toch zal de globalisering gevolgen hebben voor de invulling van loopbanen en de eisen die hierbij aan mensen gesteld worden. Het zal bijvoorbeeld vaker voorkomen dat Engels de voertaal wordt op het werk doordat de organisatie internationaal georiënteerd is, of dat men te maken krijgt met buitenlandse klanten of collega's. Het belang van het spreken van één of meerdere vreemde talen wordt groter naarmate organisaties meer ingebed zijn in een internationale context. Ook het kunnen omgaan met verschillende culturen en kennis van deze culturen wordt in de komende jaren steeds belangrijker. Het Ministerie van OCW (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) erkent dat Nederland handel misloopt omdat ook hooggeschoolde Nederlanders onvoldoende kennis en vaardigheden hebben om goed met verschillende culturen om te gaan en zich internationaal staande te kunnen houden.²⁴ Dit zijn zaken die nu nauwelijks aan bod komen in het onderwijs, maar die later wel een rol kunnen spelen bij iemands

¹⁹ Sontag, Hartog, Muller & Beek, 2009.

²⁰ Organisation for Economic Co-ordination and Development, 2008.

²¹ Leamer, 2007.

²² Snower, Brown & Merkl, 2009.

²³ Akçomak, Borghans & Weel, 2010.

²⁴ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 2009.

carrièrekanen. Een ander gevolg van de globalisering is dat Nederland zich wil profileren als kennis- en diensteconomie om zo een goede concurrentiepositie te behouden ten opzichte van andere landen. Dit betekent dat het beschikken over vernieuwende kennis belangrijker wordt, maar ook de vaardigheid om snel kennis te verwerven. Dit vraagt zowel om goede cognitieve vaardigheden, zoals geletterdheid en probleemoplossend vermogen, als om non-cognitieve competenties als discipline, samenwerking en flexibiliteit. Wellicht dat ontwikkelingen rond internationalisering door hoogopgeleiden veel vaker als positief worden gekenschetst dan door laagopgeleiden, omdat zij beter aan deze eisen kunnen voldoen.²⁵

Toenemende culturele diversiteit

Nederland heeft een positief migratiesaldo; er komen meer mensen Nederland binnen dan dat er emigreren. Nederland krijgt daardoor te maken met nieuwe culturele invloeden. Het merendeel van de immigranten is afkomstig uit armere landen en is lager opgeleid.²⁶ Bovendien is er een toestroom te verwachten van migranten uit Midden- en Oost-Europa, en een daling van het aantal emigranten uit Nederland.²⁷ De meeste Europese immigranten komen naar West-Europa vanwege het betere economische perspectief. Als het verschil tussen de lonen in de verschillende landen kleiner wordt, vermindert deze toestroom waarschijnlijk en keert een deel van de Polen, Bulgaren en Roemenen weer terug naar hun vaderland; door de economische crisis blijkt dit de afgelopen jaren al in gang gezet te zijn.²⁸ Door de strengere toelatingseisen neemt de immigratie van niet-Westerse allochtonen af. Recent heeft het kabinet op advies van het Innovatieplatform de toegang voor hoogopgeleide kenniswerkers vergemakkelijkt, maar alleen voor die mensen die vanuit economisch of maatschappelijk oogpunt nodig zijn, zoals studenten uit het hoger onderwijs.²⁹ Op dit moment is 7,4% van de studenten hoger onderwijs uit het buitenland afkomstig.³⁰ Een punt van aandacht voor deze groep is voldoende aansluiting bij de Nederlandse cultuur en voldoende beheersing van het Nederlands.³¹

2.3 Individualisering

In tegenstelling tot de jaren vijftig, toen jongeren min of meer een standaardbiografie volgden en er een sterke samenhang was binnen de diverse zuilen, is er nu een samenleving waarin individuen zelf hun biografie moeten vormgeven.³² Vaste structuren worden doorbroken, en voor een groot deel is dit het gevolg van de individualisering.³³ Steeds minder mensen ontmoeten elkaar in buurten, kerken of andere min of meer vaste gemeenschappen. Recentelijk schreven de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling en de Raad voor de Volksgezondheid in een gezamenlijk advies dat het netwerk van informele hulp rondom een kind kleiner is geworden. Kinderen besteden meer tijd met hun ouders, maar minder met anderen zoals familie en burens.³⁴ Dit heeft tot gevolg dat individuen zelf een steunnetwerk moeten kunnen opbouwen, want er is niet automatisch een sociaal netwerk waarop ze kunnen terugvallen.³⁵ Juist wanneer zich problemen voor-

25 Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

26 Organisation for Economic Co-ordination and Development, 2008.

27 Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008b.

28 CBS Statline 2011.

29 Ministerie van Justitie, 2009.

30 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011a.

31 Onderwijsraad, 2011b.

32 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007.

33 Sontag, Hartog, Muller & Beek, 2009; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004.

34 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling & Raad voor de Volksgezondheid & Zorg, 2008.

35 Beek & Doorten, 2009.

doen kan het inschakelen van het informele netwerk soelaas bieden. Het gemis van een dergelijk netwerk in moeilijke situaties (bijvoorbeeld bij echtscheiding of ziekte in de familie) kan leiden tot een negatieve spiraal: toch al zwaar belaste mensen moeten hun problemen in toenemende mate zelf oplossen en hebben daardoor nog minder tijd en energie voor sociale contacten of zelfs voor werk. Uiteindelijk leidt deze spiraal tot isolement.³⁶ Nieuwe technologieën spelen een belangrijke rol in de individualisering van de samenleving. Mensen functioneren in toenemende mate binnen virtuele netwerken en hebben daarbinnen een grote vrijheid om overal naar toe te surfen. Positieve gevolgen hiervan zijn dat de vrijheid is toegenomen om een eigen mening te verkondigen en eigen keuzes te maken. Nadelen zijn dat mensen ook meer keuzes moeten maken, dat de sociale cohesie is afgenomen en dat mensen zich minder identificeren met een bepaalde vaste groep.

2.4 Flexibilisering van de arbeidsmarkt

Internationalisering en informatisering brengen met zich mee dat van mensen meer flexibiliteit wordt verwacht, zowel op de arbeidsmarkt als daarbuiten. Werknemers veranderen vaker, al dan niet uit eigen vrije wil, van baan of functie door de grote hoeveelheid tijdelijke contracten, reorganisaties en schaalvergrotingen.³⁷ Vanuit een economisch perspectief is het daarom van belang om steeds kennis te blijven vernieuwen, al blijft de startopleiding een belangrijke kwalificatie. Kennis veroudert immers en door bij te leren vergroot iemand zijn economische waarde en zijn kans op een hoger salaris.

Ook de combinatie van werk, huishouden en kinderen, waar zowel mannen als vrouwen zich voor gesteld zien, vraagt de nodige flexibiliteit. Grenzen tussen werk en privé vervagen en er moet intensiever van de beschikbare tijd gebruik worden gemaakt. Sociale steun, in de vorige paragraaf besproken, blijkt bij het evenwicht van groot belang.³⁸ Werknemers hebben steeds meer mogelijkheden om overal bereikbaar te zijn en te kunnen werken, en daardoor wordt ook van hen verwacht dat zij er geen negen-tot-vijf-mentaliteit op na houden. Indien de 24-uurs-economie zich verder verbreidt, zou dat betekenen dat werknemers bereid moeten zijn om 's avonds en in het weekend te werken. Aan de andere kant maken thuiswerken en flexibele arbeidstijden het mogelijk dat niet iedereen op precies dezelfde tijden hoeft te werken en werktijden afgewisseld kunnen worden met zorg en vrije tijd. Al met al is de tijd die men kwijt is aan zorg, arbeid en onderwijs in de afgelopen decennia gestegen van 43,6 uur in 1985 naar 48,6 uur in 2005, waarbij vooral het aantal arbeidsuren van vrouwen oorzaak is van de stijging.³⁹

Ruim de helft van de mensen van 20 tot 65 jaar heeft meerdere keren per maand het gevoel het te druk te hebben en voelt zich meerdere keren per maand gejaagd, waarvan opnieuw de helft zelfs wekelijks. Zo'n 40% van de mensen heeft minstens een keer per maand het gevoel thuis tekort te schieten; ongeveer een kwart kent dat gevoel minstens eens per maand op het werk. Vrouwen rapporteren meer gevoelens van tijdsdruk dan mannen.

Uit: Tijd op Orde, SCP 2010 (p37).

³⁶ Keizer & Keuzenkamp, 2011.

³⁷ Organisation for Economic Co-ordination and Development, 2008.

³⁸ Plaisier, 2010.

³⁹ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006.

Moderne communicatiemiddelen maken het voor organisaties mogelijk om hun werkzaamheden op te splitsen, maar bieden ook een grotere speelruimte voor werknemers om hun takenpakket samen te stellen. Als gevolg van flexibiliteit en veranderlijkheid van het werk, zullen werknemers in toenemende mate portfolio's van vaardigheden kiezen die passen bij hun eigen talenten en voorkeuren van hun klanten. Gegeven de diversiteit van de talenten van werknemers en wensen van klanten zal het werk ook steeds diverser van aard worden.

The increasing flexibility and versatility of work

"To succeed in the skilled labor market nowadays, people need more than competence in their specialized occupation. They also need to combine their occupational skills with social competence, the ability to take responsibility for one's own work, knowledge of other jobs as well as the ability to adapt their skills to changing consumer needs. Increasingly, they require versatility across tasks, the potential to acquire multiple skills and the ability to learn how the experience gained from one task enhances productivity in other tasks."

Snower e.a. (2009, p.143).

Veranderingen op de arbeidsmarkt voor laag- en hoogopgeleiden

Hogeropgeleiden zijn over het algemeen flexibeler inzetbaar op de arbeidsmarkt en kunnen makkelijker van baan wisselen, omdat ze nieuwe kennis en vaardigheden sneller oppikken. Er bestaat dan ook een relatieve achterstand van laagopgeleiden ten opzichte van hoogopgeleiden. Hoe groot deze is en hoe belangrijk het is om voldoende opgeleid te zijn, is onder andere afhankelijk van de toekomstige economische ontwikkelingen.

Volgens sommige wetenschappers en beleidsmedewerkers zijn internationalisering, de toenemende complexiteit van de informatievoorzieningen en algemene arbeidsmarktontwikkelingen gunstig voor hoogopgeleiden, waardoor het gat tussen laag- en hoogopgeleiden groter zal worden. Zij verwachten dat als de economie weer aantrekt, er tekorten op de arbeidsmarkt zullen ontstaan door de vergrijzing en ontgroening, vooral onder hoogopgeleiden. Mensen met een diploma lager dan mbo 3 zullen veel meer moeite krijgen om een baan te vinden. In het tweede kwartaal van 2011 was 4% van de beroepsbevolking met een mbo 4-diploma werkloos. Voor mensen met mbo 1 of minder was dit percentage het dubbele.⁴⁰ Het kan een flink aantal jaar duren voordat deze schade ingelopen is, zoals bleek bij de economische crisis in de jaren tachtig.

Een model waarin deze ontwikkeling weergegeven is, is het *specialisatiemodel*. Dit model gaat uit van een groeiende vraag naar geschoolde arbeid tegenover een afnemende vraag naar ongeschoolde arbeid, met toenemende inkomensverschillen als gevolg. Uit het literatuuronderzoek en het expertpanel kwam inderdaad naar voren dat simpel routinematig werk, bijvoorbeeld in de industrie of agrarische sector, mogelijk voor een groot deel zal verdwijnen, omdat het uitbesteed kan worden aan lagelonenlanden.⁴¹ Volgens aanhangers van dit model⁴² zou het beleid met name gericht moeten zijn op ondersteuning van laaggeschoolden en investeringen in onderwijs om het scholingsniveau te verhogen. Tegenover het specialisatiemodel staat de visie dat vooral de middengroepen het moeten ontgelden. Dit standpunt komt bijvoorbeeld naar voren in het *reorganisatiemodel*. Voor dit model lijkt recent meer empirische onderbouwing te zijn dan voor het specialisatiemodel. Het reorganisatiemodel gaat uit van

40 CBS-Statline augustus 2011.

41 Sontag, Hartog, Muller & Beek, 2009.

42 Bijvoorbeeld Sinn, 2007.

een nieuwe organisatie van productie en werk met de volgende hoofdkenmerken: 1) een geografische ontleding van fases van het productieproces; 2) een toenemend belang van persoonlijke relaties; en 3) een groeiende flexibiliteit, heterogeniteit en veranderlijkheid van werk. Aanhangers hiervan⁴³ beargumenteren dat het specialisatiemodel mogelijk een verklaring biedt voor de ontwikkelingen tussen midden jaren zeventig en midden jaren negentig van de vorige eeuw, maar geen adequate verklaring heeft voor de ontwikkelingen in de laatste tien jaar. In plaats van groeiende inkomensverschillen tussen ongeschoolden en geschoolden lijkt in toenemende mate sprake van een segmentering van de arbeidsmarkt, waarbij binnen deze segmenten verschillende ontwikkelingen gaande zijn. Zo groeien de inkomensverschillen aan de bovenkant, dus tussen hogeropgeleiden, terwijl de inkomensverschillen aan de onderkant soms juist kleiner lijken te worden. Hoogopgeleiden gaan het dus gemiddeld beter doen, evenals de mensen helemaal aan de onderkant. Daartussenin is echter geen vooruitgang.

Ook volgens Goos e.a. hebben Europa en de Verenigde Staten sinds het begin van de jaren negentig te maken met polarisatie op de arbeidsmarkt: een buitenproportionele toename van de hoog- en de laagbetaalde arbeid.⁴⁴ Dit stemt overeen met een groei van niet-routinematige dienstverlening ten koste van routinematige arbeid (zoals in industrie en administratie). Niet-routinematige arbeid blijkt geconcentreerd te zijn aan de bovenkant en onderkant van de arbeidsmarkt, denk bijvoorbeeld aan communicatieve beroepen in het hoge segment of zorgberoepen of vrachtwagenbestuurders in het lagere segment, terwijl de routinematige arbeid zich vooral in het middensegment bevindt.⁴⁵ De niet-routinematige cognitieve en interactieve taken zijn complementair aan technologie en worden dus niet verdrongen door nieuwe technologieën.

Dit zou betekenen dat er juist meer hoog- en laaggeschoold werk komt, maar minder werk voor de gemiddeld geschoolde. Hiervoor zijn ook enkele aanwijzingen. In Nederland is bijvoorbeeld het werkgelegenheidsaandeel van zowel de laagstbetaalde als de bestbetaalde beroepen tussen 1993 en 2006 gestegen met ruim 2 procentpunt, terwijl het aandeel van de middenberoepen met bijna 5 procentpunt daalde.⁴⁶ Hierbij moet aangetekend worden dat dit nog niets zegt over toekomstige ontwikkelingen: middengroepen kunnen immers onder hun niveau gaan werken en daarmee alsnog de laagopgeleiden van de arbeidsmarkt verdringen.

De grote overeenkomst in de verschillende scenario's is dat opleidingsniveau, en het daaraan gekoppelde arbeidsmarktperspectief, een grotere rol gaat spelen en dat vooral hoogopgeleiden hiervan profiteren. Een van de uitdagingen voor het beleid is daarom om een antwoord te vinden op deze divergentie binnen de beroepsbevolking.

2.5 Hogere eisen aan 'advanced skills'

De sterke groei van de werkgelegenheid in de dienstverlening en een grotere nadruk op goed sociaal functioneren, brengen met zich mee dat de eisen aan werknemers veranderen. Voor steeds meer beroepen wordt het belangrijk dat werknemers over bepaalde competenties beschikken. Dit geldt met name voor sociale en communicatieve vaardigheden, maar ook

⁴³ Bijvoorbeeld Snower, Brown & Merkl, 2009.

⁴⁴ Goos & Manning, 2007.

⁴⁵ CEDEFOP, 2008.

⁴⁶ Voorbeelden van de bestbetaalde beroepen zijn managers, onderzoekers en diverse professionals; voorbeelden van middenberoepen zijn administratieve medewerkers en operators in de industrie; voorbeelden van laagbetaalde beroepen zijn verkoopmedewerkers en veiligheidspersoneel.

voor andere zaken die te maken hebben met zelfinzicht, reflectie en informatieverwerking. De gemene deler is dat ze persoonsgebonden en beroepsoverstijgend zijn. In de literatuur wordt gesproken over 'sociale competenties', 'soft skills' of 'advanced skills'.

Kenmerken sociale competenties

1. Het gaat om het beschikken over kennis, vaardigheden en houdingen met betrekking tot zichzelf (intrapersoonlijk), de ander (interpersoonlijk), en de sociale omgeving, en het (flexibel) kunnen inzetten daarvan vanuit een gevarieerd handelingsrepertoire.
2. Flexibiliteit is inherent aan het begrip, met name vanwege de interculturele component. In een veranderende, democratische en multiculturele samenleving moet je je niet gedragen volgens een vaste set normen, maar juist flexibel kunnen omgaan met verschillen en keuzemogelijkheden.
3. De invulling is contextspecifiek. Het maakt bijvoorbeeld een groot verschil of de context bestaat uit de schoolomgeving of uit een buitenschoolse omgeving. Iedere context heeft eigen specifieke codes en normen.
4. De invulling is leeftijdsgebonden, afgestemd op de eisen uit de sociale omgeving die bij de leeftijd horen.
5. Jongeren ontwikkelen vaardigheden doordat ze actief participeren en verantwoordelijkheid leren nemen.
6. Reflectie is nodig, zowel op de eigen ontwikkeling als op de samenleving.

Uit: Van Eck et al 2011.

In het kader van de veranderende arbeidsmarkt, een wereld waarin netwerken een grote rol spelen en de omgang met veel verschillende culturen belangrijk is, winnen sociale en communicatieve vaardigheden aan belang.⁴⁷ Dergelijke vaardigheden vergroten de kansen om te veranderen van baan. Deze vaardigheden zijn immers in bijna alle banen nodig. Dit in tegenstelling tot specifieke, technische vaardigheden, die snel verouderen. Uit recent onderzoek blijken non-cognitieve competenties zelfs belangrijker dan cognitieve vaardigheden als voorspeller voor de hoogte van het te verdienen loon; dit geldt met name voor lageropgeleiden.⁴⁸ Vaardigheden die bijdragen aan zelfstandig werken, zoals proactief handelen, doorzettingsvermogen, informatieverwerking en kunnen plannen, worden belangrijker in het kader van de flexibele arbeidsmarkt. De vraag is of iedereen zich even makkelijk kan aanpassen aan deze eisen. Gaan mensen met minder sterk ontwikkelde vaardigheden of mensen die moeite hebben met onzekerheid en veranderingen buiten de boot vallen?

Onderzoek naar de vereiste vaardigheden van Britse werknemers onderschrijft het belang van sociale competenties. Er blijkt echter ook uit dat geletterdheid en gecijferdheid nog steeds in belang toenemen. Uit dit onderzoek bleek ook dat het aandeel werknemers dat voor het werk nooit hoefde te schrijven gedaald is van 13% in 1997 naar 8% in 2006, terwijl het aandeel dat niet hoefde te rekenen daalde van 18% naar 14%.⁴⁹

In de Verenigde Staten wordt gesignaleerd dat onder andere creatief problemen oplossen, complexe communicatieve vaardigheden, zelfredzaamheid, en persoonlijke ontwikkeling competenties zijn die toekomstige werknemers nodig hebben.⁵⁰ Ook in Nederland wordt veel waarde gehecht aan geletterdheid en sociale en communicatieve vaardigheden. Uit de kwali-

⁴⁷ Werfhorst, 2009.

⁴⁸ Lindqvist & Vestman, 2011.

⁴⁹ Green, 2009.

⁵⁰ Hilton, 2008.

ficatiedossiers voor het middelbaar beroepsonderwijs, die vanaf 2010 verplicht zijn, blijken formuleren en rapporteren, samenwerken en overleggen in de top 5 te staan van competenties die door werkgevers het meest gevraagd worden, naast competenties zoals vakdeskundigheid, instructies opvolgen, en het inzetten van materialen en middelen.⁵¹

Specifieke aandacht in dit kader is tot slot nodig voor wat wel mediawijsheid wordt genoemd: “het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waarmee burgers zich bewust, kritisch en actief kunnen bewegen in een complexe, veranderlijke en fundamenteel gemedialiseerde wereld”.⁵² Vrijwel alle kinderen komen tegenwoordig van jongs af in aanraking met tv, internet en sociale media. Achterstand ontstaat hierbij niet zozeer door gebrek aan technische vaardigheden – Nederlandse kinderen blijken wat dit betreft tot de meest handige van Europa te horen.⁵³ Erg belangrijk is echter dat kinderen enerzijds leren om sociale media op een veilige manier te gebruiken, en anderzijds leren uit de veelheid aan informatie die bijvoorbeeld internet biedt, het juiste te selecteren. Lageropgeleiden blijken internet aanzienlijk minder te gebruiken voor informatievoorziening; zij zullen hierin dus minder vaardig zijn.⁵⁴

2.6 Conclusie

Wat kan op basis van de informatie in dit hoofdstuk worden geconcludeerd over de relatie tussen onderwijs en maatschappelijke ontwikkelingen?

In de eerste plaats is het waarschijnlijk dat onder invloed van internationalisering, informatisering en flexibilisering opleidingsniveau nog belangrijker zal worden dan het nu al is. De concurrentie op de arbeidsmarkt zal in een internationale setting alleen maar gaan toenemen. Een goede opleiding maakt het makkelijker om nieuwe kennis op te doen, om een vreemde taal te leren, en om een nieuwe baan te vinden. Bovendien lijken de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt die het gevolg zijn van de vergrijzing en ontgroening, de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden te vergroten. Opleidingsniveau hangt samen met de mate van geletterdheid en gecijferdheid – van toenemend belang in een kenniseconomie. Hierbij gaat het niet alleen om geletterdheid in het Nederlands; ook aan het begrijpen en spreken van Engels en andere vreemde talen zal meer waarde worden gehecht, naarmate Nederland steeds meer internationaal georiënteerd raakt.

Naast dit soort cognitieve leerprestaties spelen zaken als plannen, beoordelingsvermogen en vermogen tot reflectie een steeds grotere rol, onder andere als gevolg van veranderende eisen op de arbeidsmarkt en de toegenomen invloed van ict. En ook aan non-cognitieve kwaliteiten als sociale en communicatieve vaardigheden en overtuigingskracht wordt steeds meer waarde gehecht. Deze vaardigheden worden harder nodig om sociale netwerken op te kunnen bouwen en om makkelijk om te kunnen gaan met de verschillende culturen in de maatschappij. Ook zijn ze van belang voor het vinden van evenwicht tussen werk en privé. Ze hebben te maken met iemands sociale zelfredzaamheid. Flexibiliteit is hierbij een kernbegrip.

⁵¹ Bruijne, 2009.

⁵² Raad voor Cultuur, 2005.

⁵³ Sonck, Livingstone, Kuiper & Haan, 2011.

⁵⁴ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2007.

In dit hoofdstuk worden achterstandsrisico's tegen het licht gehouden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen individuele risico's en groepsgebonden risico's. In het eerste geval gaat het om specifieke eigenschappen die maken dat mensen een bepaalde vastgestelde norm niet halen. In het tweede geval gaat het om achterstanden van de ene groep ten opzichte van de andere groep.

3

Ontwikkeling van achterstandsrisico's

In het vorige hoofdstuk werd geconcludeerd dat een aantal zaken van invloed is op de kansen die kinderen in de toekomstige maatschappij zullen hebben. Nog meer dan nu zullen waarschijnlijk bepaalde minimumeisen gesteld gaan worden aan bijvoorbeeld taal- en rekenvaardigheid, flexibiliteit, zelfstandigheid en reflectief vermogen. In Nederland is afgesproken ernaar te streven dat iedereen in elk geval een startkwalificatie haalt (minimaal mbo 2). Daarnaast wordt ernaar gestreefd om bij elk kind 'eruit te halen wat erin zit', met andere woorden zijn of haar potentieel optimaal te benutten. Beide doelstellingen kosten bij sommige kinderen meer investering dan bij andere.

In dit hoofdstuk worden eerst de factoren besproken die de kans om een bepaald minimumniveau te halen kunnen beïnvloeden (paragraaf 3.1). Individuele lichamelijke, psychische en mentale capaciteiten kunnen mensen op achterstand zetten of juist bevoordelen, ongeacht de sociale situatie. Vervolgens komen maatschappelijke factoren aan de orde, die het benutten van het persoonlijk potentieel negatief kunnen beïnvloeden (paragraaf 3.2).

3.1 Individuele achterstandsrisico's

Individuele beperkingen

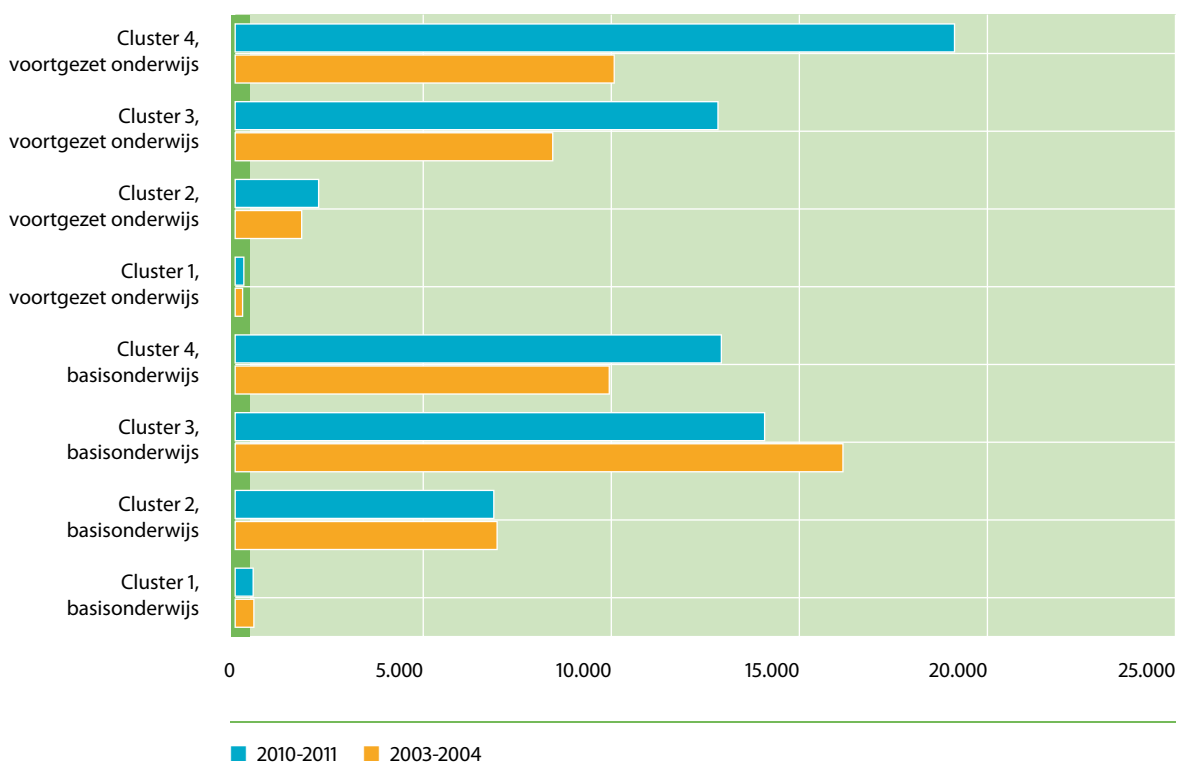
Leerlingen met individuele beperkingen komen deels terecht in het speciaal onderwijs en deels op reguliere scholen, al dan niet met extra ondersteuning. Het speciaal onderwijs is onderverdeeld in vier categorieën. Cluster 1 is onderwijs voor kinderen met een visuele beperking. Cluster 2 is onderwijs voor doven en slechthorenden, kinderen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden en kinderen met een stoornis in het autismespectrum. In cluster 3 vallen zeer moeilijk lerende kinderen, leerlingen met lichamelijke en/of verstandelijke beperkingen, langdurig zieke leerlingen en leerlingen met epilepsie. Cluster 4 is gericht op zeer moeilijk opvoedbare kinderen, kinderen met psychiatrische stoornissen of ernstige gedragsproblemen en langdurig zieke kinderen zonder een lichamelijke beperking.⁵⁵

In 2010 volgden in totaal 69.000 kinderen een vorm van speciaal of voortgezet speciaal onderwijs. Ruim 20.000 van deze leerlingen vallen onder de noemer zeer moeilijk opvoedbaar, ruim

⁵⁵ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011a.

16.000 zijn zeer moeilijk lerend. Een knelpunt in het beleid is de onverwacht sterke groei van het aantal (ouders van) kinderen dat een beroep doet op het budget voor speciaal onderwijs. Daarbij is opvallend dat deze groei zich de laatste jaren vooral heeft voorgedaan in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs (zie figuur 1).⁵⁶ Het aantal zeer moeilijk lerende kinderen in het voortgezet speciaal onderwijs is toegenomen van 7.400 in 2006 naar 9.400 in 2010. In dezelfde periode nam het aantal zeer moeilijk opvoedbare kinderen op deze scholen toe van nog geen 12.000 naar ruim 15.000. Ook het aantal kinderen met psychische problemen verdubbelde. Dergelijke verschuivingen deden zich niet voor in het basisonderwijs, en het beroep op geld voor passend onderwijs bleef in de overige hierboven besproken categorieën van aandoeningen ook ongeveer gelijk. De groei is dus vooral gerelateerd aan leer-, psychische en gedragsproblemen in het voortgezet onderwijs.

Figuur 1: Leerlingen op speciale scholen in 2004 en 2011

Bron: CBS Statline, november 2011.

In hoofdstuk 1 is uiteengezet dat absolute achterstand gedefinieerd kan worden als achterstand op een breed gedragen norm. In Nederland is, aansluitend op de Lissabondoelstellingen, afgesproken dat in principe iedereen een startkwalificatie moet halen, dat wil zeggen minimaal een diploma op havo-, vwo- of mbo 2-niveau. Wanneer kinderen deze norm niet halen, dus van school gaan voordat ze dit niveau hebben bereikt, spreekt men over voortijdig schoolverlaters. Sinds 2002 wordt beleid gevoerd om dit zo veel mogelijk te voorkomen. De nationale doelstelling is het terugdringen van het jaarlijks aantal nieuwe voortijdig schoolverlaters met

⁵⁶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011a.

50% tussen 2002 en 2012.⁵⁷ Dit beleid lijkt zijn vruchten af te werpen. Tussen 2006 en 2010 is het aantal voortijdig schoolverlaters in het middelbaar onderwijs gedaald van 9,3 naar 7,5% en in het voortgezet onderwijs van 1,7% naar 1%.

Kinderen/jongeren worden niet zonder aanleiding voortijdig schoolverlater. In sommige gevallen is er onvoldoende steun vanuit de thuissituatie of de sociale omgeving om de school af te maken – hierover meer in de volgende paragraaf. In veel gevallen is er sprake van gedrags-, leer- of psychische problemen. Het lijkt geen toeval dat in dezelfde periode dat het aantal voortijdig schoolverlaters werd teruggedrongen, het beroep op speciaal onderwijs in verband met dit soort problemen sterk steeg. Er is hier geen sprake van een causaal verband – veel jongeren lukt het om ook zonder rugzakje, binnen het regulier onderwijs, een diploma te halen waar ze dat vroeger wellicht niet was gelukt. Het is echter aannemelijk dat een deel van de groeiende investeringen in passend onderwijs de laatste jaren leerlingen binnenboord heeft gehouden, die anders uitgevallen zouden zijn. Nader onderzoek naar dit verband, en de kosten en baten van dergelijke investeringen, zou wenselijk zijn.

Risico op uitsluiting van de arbeidsmarkt

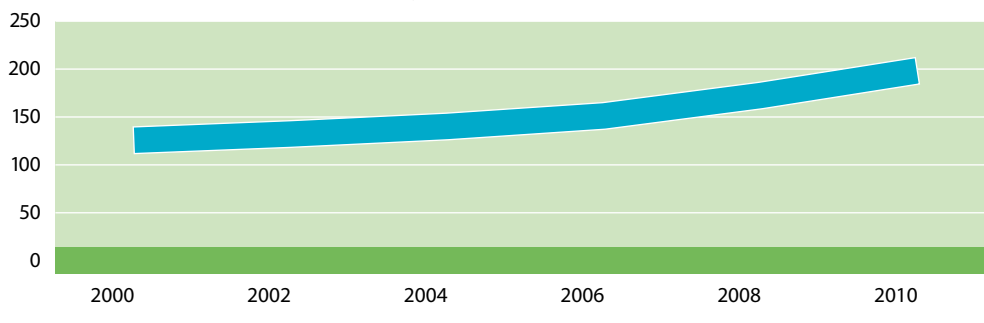
In hoofdstuk 2 werd geconstateerd dat de vergaande informatisering, internationalisering en flexibilisering van de arbeidsmarkt nieuwe eisen met zich meebrengen. Hetzelfde geldt voor het toenemende belang van non-cognitieve competenties, zoals de vaardigheden om een goed netwerk kunnen opbouwen, goed te kunnen samenwerken en contacten kunnen leggen, en het toenemende belang van mobiliteit en een flexibele opstelling. Mensen met beperkte cognitieve vaardigheden en mensen met gedragsproblemen zullen het in de toekomst mogelijk nog moeilijker krijgen dan nu. Hun kansen op werk worden kleiner.

Deze ontwikkelingen kunnen goed worden geïllustreerd aan de hand van de instroom in de Wajong, de regeling voor jonge arbeidsgehandicapten die niet in staat worden geacht tot het verrichten van betaald werk. Figuur 2 toont de toename van de instroom in de Wajong het afgelopen decennium. Deze toename is gedeeltelijk het resultaat van veranderende regelgeving, maar is voor een belangrijk deel ook tot stand gekomen doordat er meer jongeren worstelen met problemen die deelname aan de arbeidsmarkt bemoeilijken of onmogelijk maken.⁵⁸ Zo stroomt de helft van de leerlingen uit het praktijkonderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs direct door naar de Wajong. Er leven meer jongeren tussen de 15 en 25 in instellingen dan tien jaar geleden (een toename van 11% sinds 2000) en mensen met bepaalde ziektebeelden doen vaker een beroep op een uitkering. Enerzijds betreft dit stoornissen als autisme en ADHD (zie onder), anderzijds – en dit is de grootste groep – blijken mensen met een verstandelijke beperking tegenwoordig veel minder gemakkelijk werk te vinden dan vroeger. Hun aandeel in de instroom nam toe van 18% in 2002 tot 28% in 2006.

⁵⁷ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011a.

⁵⁸ Jehoel-Gijsbers, 2010.

Figuur 2: Ontwikkeling aantal Wajong-uitkeringen, in duizendtallen

Bron: CBS-Statline, november 2011.

Mensen die al zeer jong als arbeidsongeschikt worden bestempeld, komen automatisch in een achterstandspositie terecht: sociaal gezien – werk is in onze maatschappij een voorwaarde voor maatschappelijke integratie –, maar ook economisch – een Wajong-uitkering ligt slechts iets boven het minimuminkomen. De toename van het aantal Wajong-uitkeringen wordt voor een deel verklaard door een toenemend aantal mensen met verstandelijke en sociale handicaps, die niet bij werkgevers terecht kunnen. Vroeger konden deze mensen bijvoorbeeld werken in een magazijn, waarbij ze aan de hand van een lijstje spullen konden halen. Maar het aantal dienstverlenende beroepen neemt toe, evenals beroepen waar de vaardigheid tot samenwerken en de nodige flexibiliteit worden vereist. Dit kan juist voor mensen met een verstandelijke handicap of een autistische stoornis problemen opleveren. Het aantal routinematige, solistische banen zal verder afnemen; het aantal mensen met een autismespectrumstoornis neemt echter sterk toe volgens de Gezondheidsraad.⁵⁹ De kans op een achterstand is dan ook aanzienlijk. Een soortgelijk verhaal geldt voor mensen met AD(H)D en antisociale gedragsstoornissen: mensen die ernstige problemen hebben met discipline, plannen en zelfstandig werken. Ook zij lopen het risico om buiten de (carrière)boot te vallen. In een internationaal onderzoek, waarbij ook Nederlandse data zijn gebruikt, blijken kinderen met ADHD vaker hun school niet af te maken.⁶⁰ Werknemers met ADHD werken gemiddeld een maand per jaar niet of zijn verminderd productief. De onderzoekers suggereren zelfs om hierop te screenen alvorens iemand aan te nemen.⁶¹ Wanneer iets dergelijks zou gebeuren, zou dit de kansen van ADHD-gediagnosticeerden verder verkleinen.

Aan de diagnosestelling van mensen met ADHD en stoornissen in het autismespectrum kleven nog andere dilemma's. Aan de ene kant kan etikettering de deuren openen voor hulp en ondersteuning. Daarom is het van belang dat de screening beter wordt. Aan de andere kant kleven aan etiketten zoals ADHD en autisme bepaalde vooroordelen die nieuwe risico's met zich meebrengen. Gedragsproblemen kunnen minder ernstig of ernstig zijn en op verschillende manieren tot uiting komen. Niet iedere autist is te schuw om mensen een hand te schudden en niet elke ADHD'er is impulsief. Door de individuele diversiteit van deze mensen te weinig in acht te nemen, kunnen ze benadeeld worden. Ook is het door stereotypering moeilijker voor mensen met een etiket om een baan te vinden, los van de problemen die ze hebben waardoor ze bepaald werk niet kunnen doen.

⁵⁹ Gezondheidsraad, 2009.

⁶⁰ Lee, Tsang, Breslau, Angermeyer, Borges e.a., 2009.

⁶¹ De Graaf, Kessler, Fayyad, Have, Alonso, e.a., 2008.

Een gevolg van de gedragsproblemen en/of het etiket kan zijn dat er minder in het potentieel van de mensen geïnvesteerd wordt. Het kan hen ook ontmoedigen om in zichzelf te investeren, waardoor ze snel terechtkomen in regelingen als de Wajong.⁶² Sommige jongeren willen wel, maar krijgen niet de kansen die ze nodig hebben. In de Wajong zitten nu veel jongeren die hier automatisch in zijn gestroomd, zonder dat ze gestimuleerd worden om de talenten die ze hebben te gebruiken. Hier kan nog veel potentieel benut worden in de toekomst.

De hier besproken problemen komen vaker voor bij jongens dan bij meisjes. Niet alleen wordt de diagnose ADHD vaker gesteld bij jongens, de uitingen zijn ook zichtbaarder. Jongens met ADHD zijn gemakkelijk te herkennen. Naast het feit dat ze snel afgeleid zijn en moeilijk hun aandacht kunnen focussen, zijn ze dikwijls hyperactief en heel impulsief in hun handelingen. Dit zijn klassieke symptomen bij jongens. Bij meisjes echter blijkt ADHD zich vooral te uiten in concentratieproblemen. Deze kunnen tot problemen leiden op school. Aangezien deze concentratieproblemen de rest van de klas niet storen, duurt het meestal langer voordat dit vastgesteld wordt.⁶³

Van de kinderen onder de zestien jaar lijdt naar schatting 3% tot 5% aan ADHD; bij jongvolwassenen is dit 1% tot 3%. Deze schattingen zijn voornamelijk gebaseerd op buitenlands onderzoek.⁶⁴ De stoornis komt zo'n drie keer vaker voor bij jongens dan bij meisjes. Daartegenover staan andere psychische stoornissen die vaker bij meisjes voorkomen. Drie keer zo veel meisjes als jongens tussen de dertien en zeventien jaar leiden aan depressie. Angststoornissen komen in deze groep twee keer zo vaak voor bij meisjes. Deze stoornissen zijn minder gemakkelijk herkenbaar en leiden tot minder overlast in de klas, waardoor ze minder snel worden onderkend.⁶⁵ Bovendien uiten ze zich vaak pas tijdens de adolescentie.

Voor mensen met psychische of gedragsproblemen en ook voor hun omgeving is het belangrijk dat er in hen geïnvesteerd blijft worden. Een diagnose zou een begin moeten zijn, geen einde. Het uitgangspunt is het potentieel van het kind, niet de handicap. Scholen, ouders en de betrokkene zelf hebben allen een verantwoordelijkheid voor de verdere ontwikkeling van degene met gedragsproblemen. De ouders hebben daarnaast als taak om de hechtingsrelatie zo goed mogelijk te houden. Dit houdt in dat het kind zich gewenst en veilig voelt. Dit is noodzakelijk om zelfvertrouwen te krijgen en langdurige sociale relaties aan te kunnen gaan.⁶⁶

3.2 Groepsgebonden risico's

Ouderlijk opleidingsniveau: minder invloed, maar nog steeds van betekenis

Keer op keer blijkt uit onderzoek dat het opleidingsniveau van ouders een belangrijke determinant is voor het opleidingsniveau dat hun kinderen bereiken.⁶⁷ Vanuit dit perspectief is het hoopgevend dat Nederland de afgelopen decennia een grote opwaartse mobiliteit heeft gekend. Tussen 1950 en 2000 verzesvoudigde de deelname aan het hoger onderwijs (hoger

62 Onderwijsraad, 2010.

63 Crawford, 2003.

64 Nationaal Kompas Volksgezondheid, augustus 2011.

65 Onderwijsraad, 2010.

66 o.a. Derksen, 2009.

67 Zie voor een recent overzicht bijvoorbeeld Holmlund, Lindahl & Plug 2011.

beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs).⁶⁸ In het afgelopen decennium (1995–2005) was de toename, gemeten aan de hand van het percentage met hoger middelbaar onderwijs, wat lager. Toch is er nog steeds sprake van stijging van het opleidingsniveau.⁶⁹ Het aandeel hoogopgeleiden in de leeftijdscategorie van 25–64 jaar bedroeg in 2009 ruim 31%, 8 procentpunt meer dan in 2001. Het percentage laagopgeleiden (mensen zonder een startkwalificatie) verminderde in die tijd van 36% naar 27%. Minder dan 8% van de bevolking heeft uitsluitend basisschool gevolgd; in 2001 was dit nog ruim 11%.

Ondanks de sterk gestegen onderwijsdeelname is de invloed van het ouderlijk opleidingsniveau op schoolloopbanen niet verdwenen. Er bestaat nog steeds een aanzienlijke samenhang tussen de positie van de ouders en die van hun kinderen. Kinderen van hoogopgeleide ouders volgen gemiddeld onderwijs van een hoger niveau dan kinderen van lageropgeleide ouders. Er is veel geschreven over de verklaring voor dit verband. Aanvankelijk dacht men dat kinderen van laagopgeleide ouders erfelijk bepaald minder intelligent waren, en daardoor minder konden komen. Het verband tussen intelligentie en schoolsucces blijkt echter ingewikkelder. De genetische component van intelligentie varieert volgens uiteenlopend onderzoek tussen de 40 en 60%.⁷⁰ Ook de (sociale) omgeving waarin kinderen opgroeien heeft aanzienlijke invloed op de intelligentie van kinderen en daarmee op hun schoolloopbaan.⁷¹ Mogelijke verklaringen voor het verschil tussen de schoolkeuze van de kinderen van laagopgeleide en die van hoogopgeleide ouders luiden al met al als volgt. Allereerst presteren kinderen van ouders met een hoger opleidingsniveau vaak beter dan kinderen van ouders met een lager opleidingsniveau. Het is voor hen daarom gemakkelijker door te stromen naar het hoger onderwijs. Daarnaast worden kinderen over het algemeen beïnvloed door hun naaste omgeving. Kinderen nemen hun ouders, thuissituatie inclusief culturele bagage, als referentiepunt voor hun eigen schoolkeuzes.⁷² Hierdoor kiezen kinderen van ouders met een lagere opleiding zelf ook vaker voor een lagere opleiding, ook al hebben zij voldoende aanleg. Een derde, recent gevonden verband loopt via gezondheid. Kinderen die in relatieve armoede opgroeien, hebben vaker gezondheidsproblemen, die weer doorwerken in opleidingsniveau en participatie.⁷³

Uit een vergelijking tussen kinderen die in 1977, 1983 en 1989 naar de brugklas gingen, blijkt dat er in de loop der jaren steeds meer kinderen van laagopgeleide ouders naar de hogeschool of de universiteit zijn gegaan. Omdat de toename bij kinderen van hogeropgeleide ouders echter ook hoog is, is er geen sprake van dat de verschillen kleiner worden.⁷⁴ In een cohortanalyse van de geboortejaren tussen 1914 en 1984 in Nederland concluderen onderzoekers dat het opleidingsniveau van ouders nog wel samenhangt met de schoolkeuze van meisjes, maar niet langer met die van jongens.⁷⁵ Het SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau) stelt in dit verband dat de grens van de opwaartse onderwijsmobiliteit in zicht komt.⁷⁶ Mannen uit recentere geboortecohorten zijn relatief vaker lager opgeleid dan hun ouders – er is dan sprake van neerwaartse onderwijsmobiliteit. Voor vrouwen is dit effect echter (nog) nauwelijks aanwezig; bovendien blijft het opleidingsniveau over de hele bevolking nog stijgen (zie ook hiervoor). Het SCP concludeert dan ook dat de stelling dat de grenzen van opwaartse mobiliteit bereikt zijn te ver

68 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2009d.

69 Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011a.

70 Brody, 1992.

71 Minne, Steeg & Webbink, 2007.

72 Zeldenrijk, 2010.

73 Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011b.

74 Frenk, 2006.

75 Tolsma & Wolbers, 2010.

76 Herweijer, 2010.

voert, maar dat opwaartse mobiliteit voor jongens lang niet zo vanzelfsprekend meer is als in het verleden. Als kinderen van hoogopgeleiden minder opwaarts mobiel worden, terwijl kinderen van laagopgeleiden wel opwaarts mobiel blijven, wordt het verschil tussen deze sociaal-economische milieus op termijn kleiner.

Tabel 2: Afstand op de onderwijsladder ten opzichte van het ouderlijk opleidingsmilieu (niveau hoogstopgeleide ouder) naar geboortecohort en geslacht (in procenten)

	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
Mannen							
Voor 1925	1	2	4	49	22	9	13
1925-1934	1	2	4	36	24	12	21
1935-1944	1	2	6	31	25	13	21
1945-1954	1	3	8	28	23	15	21
1955-1964	1	3	10	26	23	18	18
1965-1974	2	5	12	27	23	19	11
1975-1984	2	7	18	28	23	15	6
Vrouwen							
Voor 1925	3	3	7	57	16	6	8
1925-1934	3	3	8	49	18	10	9
1935-1944	2	4	10	35	27	12	10
1945-1954	2	4	11	29	25	16	13
1955-1964	1	3	11	27	24	18	15
1965-1974	1	4	12	28	25	19	11
1975-1984	1	5	12	29	25	19	10

Bron: Sociaal en Cultureel Planbureau (AVO '95-'07).

Als iemand drie treden lager onderwijs heeft gevolgd dan zijn of haar hoogstopgeleide ouder (bijvoorbeeld vmbo in plaats van universiteit), komt hij of zij onder -3 terecht. De percentages onder 0 zijn even hoog opgeleid als de hoogst opgeleide ouder, de percentages onder de positieve getallen juist hoger.

Invloed van opleidingsniveau op achterstanden in de toekomst

Laagopgeleiden hebben logischerwijs meer kans op een achterstand in gecijferdheid en geletterdheid. Slecht kunnen lezen, schrijven en rekenen zijn factoren die maatschappelijke participatie en de arbeidsloopbaan belemmeren, en dit zal in de toekomst niet anders zijn. Het is van groot belang om een bepaald basisniveau te hebben om mee te kunnen draaien in de maatschappij. Uit het PISA-onderzoek 2009 (Programme for International Student Assessment) blijkt dat in Nederland 14% van de kinderen onder het niveau zit dat nodig is voor een goede deelname aan werk en maatschappij.⁷⁷ Het OESO-gemiddelde is 19,2%. Nederland doet het wat

⁷⁷ Organisation for Economic Co-ordination and Development, 2010.

dit betreft dus beter dan gemiddeld, maar er blijft een duidelijk risico bestaan. Geen of een lage opleiding hebben is de grootste risicofactor voor toekomstige achterstand. Meer dan in het verleden zal een laagopleidingsniveau extra handicaps met zich mee gaan brengen. Naast beperkingen als gevolg van lage geletterdheid en gecijferdheid, nemen ook de risico's toe van onvoldoende beheersing van vreemde talen en van gebrekkige flexibiliteit en sociale en informatieverwerkingsvaardigheden .

Flexibiliteit is indirect gerelateerd aan opleidingsniveau. Om flexibel te zijn op de arbeidsmarkt en makkelijk aan een nieuwe baan te komen, is het vaak nodig om snel nieuwe kennis en vaardigheden op te doen. Soms is het zelfs nodig om een heel nieuw vak te leren. Hoogopgeleiden zijn vaak beter in staat nieuwe kennis tot zich te nemen, zowel door uitgebreidere voorkennis als betere leer- en denkvaardigheden, en hebben hierbij dus een voordeel. Onderzoek heeft ook bevestigd dat laagopgeleiden minder makkelijk van baan kunnen wisselen. Zij lopen meer risico dan hoogopgeleiden om hun baan te verliezen, en het is moeilijker voor hen om een nieuwe, betere baan te vinden waarin ze zich verder kunnen ontwikkelen.⁷⁸ De kloof tussen hoog- en laagopgeleiden op de arbeidsmarkt kan hierdoor groter worden. De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt wijzen echter vooral op het verdwijnen van routinematige arbeid. Voor de uitvoering van laaggeschoolde functies lijkt bijscholing minder noodzakelijk, maar gezien de wenselijke duurzame inzetbaarheid van deze beroepsgroep is het tegendeel waar. Zo zal de aard van de vraag naar laaggeschoold werk de komende jaren veranderen. Terwijl de behoefte aan laaggeschoolde banen in de industrie en landbouw zal verminderen, zullen er meer dienstverlenende banen komen. Voor deze laaggeschoolde banen zijn in veel gevallen echter andere (sociale) vaardigheden nodig dan voor de banen die verdwijnen. Met name jongens lopen hierbij een verhoogd risico.

Een lagere opleiding betekent vaak ook een geringere taalvaardigheid, waardoor het meer moeite kost om een vreemde taal goed te leren. Dit vormt een handicap voor bepaalde soorten werk, vooral bij banen in internationale bedrijven waar regelmatig Engels of een andere taal gesproken wordt. In dit soort organisaties kan een kloof ontstaan tussen medewerkers die zich wel en medewerkers die zich niet goed in het Engels kunnen uitdrukken. Dit kan leiden tot segregatie op de werkvloer, waarbij de scheidslijn gerelateerd is aan het opleidingsniveau. Voor ict-vaardigheden gaat tot op zekere hoogte hetzelfde verhaal op. Laagopgeleide jongeren kunnen vaak prima omgaan met pc's en smartphones, maar missen de benodigde vaardigheden om de grote informatiestroom van internet op de juiste manier te hanteren, of de weerbaarheid die nodig is voor het sociale verkeer online. Ook dit kan in de toekomst toenemend tot achterstand leiden.

10% van de Nederlandse leerlingen met laagopgeleide ouders presteert onder zijn of haar niveau, zo bleek uit een eerder advies van de Onderwijsraad.⁷⁹ Dit komt deels omdat er minder in hen geïnvesteerd wordt door ouders en door scholen. Dit kan leiden tot een soort 'selffulfilling prophecy', waardoor laagopgeleiden ook minder gaan presteren dan dat ze aan intelligentie in zich hebben. Geloof in eigen kunnen is nodig voor talentontwikkeling. Dit is een reden om flink te investeren in het terugdringen van het aantal voortijdige schoolverlaters, zij die niet de startkwalificatie halen. Deze groep is aanzienlijk hoger onder vmbo-leerlingen (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs) dan onder leerlingen uit het hogere voortgezet onder-

78 Gesthuizen & Dagevos, 2005.

79 Onderwijsraad, 2007.

wijs.⁸⁰ Bovendien krijgen laagopgeleide ouders gemiddeld meer kinderen en krijgt het tweede en derde kind minder financiële middelen om verder te leren.^{81,82}

Geslacht: van achterstand naar voorsprong?

Sinds de tijd dat Aletta Jacobs een brief naar minister Thorbecke stuurde met het verzoek om als meisje te mogen studeren, is er veel veranderd. Een eeuw geleden woedde nog een hevige discussie over het nut van vervolgonderwijs voor meisjes. Voorstanders zeiden dat meisjes anders 'zure vrijgezellen' of 'ontaarde moeders' zouden worden, tegenstanders vreesden dat geleerde meisjes hun neus zouden ophalen voor huishoudelijk werk. De invoering van schooltypen als de mms (middelbare meisjesschool) ging dan ook met veel rumoer gepaard.⁸³ Wie nu naar de cijfers kijkt, ziet een stevige opmars van meisjes in de hogere onderwijstypen.

Verticale segregatie

Verticale seksesegregatie betekent dat er een sekseverschil bestaat in het behaalde niveau. Mede op grond van hogere schooladviezen gaan meisjes vaker naar havo en vwo dan jongens: 49% tegen 44%.⁸⁴ In het vmbo volgen meisjes vaker de gemengde of theoretische leerweg. Mede als gevolg hiervan nemen ze ook vaker deel aan hoger onderwijs en de niveaus 3 en 4 van het middelbaar beroepsonderwijs. In het middelbaar beroepsonderwijs zijn vanaf het schooljaar 1997-1998 de vrouwen in de beroepsoriënterende leerweg in de meerderheid. In de jaren daarna hebben zij deze positie ten opzichte van de mannen geleidelijk aan versterkt; hun aandeel bedroeg in 2007 57%, maar is inmiddels weer teruggelopen naar 53%. Deze terugloop in de laatste jaren hangt vermoedelijk samen met het feit dat door de economische crisis meer jongens langer op school blijven.⁸⁵

Sinds 1997 zijn vrouwen in de meerderheid in het hoger beroepsonderwijs en sinds 2006 ook in het wetenschappelijk onderwijs. Vrouwen studeren bovendien sneller af dan mannen en vallen minder voortijdig uit. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar is ook internationaal het geval.⁸⁶ In de vorige paragraaf bleek al dat het opleidingsniveau van de gehele bevolking de afgelopen generaties is gestegen; het niveau van vrouwen stijgt echter sneller dan dat van de mannen, waardoor het percentage vrouwen tussen de 25 en 35 met een ho-diploma nu hoger ligt.⁸⁷

80 Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, 2009.

81 Haan, 2005.

82 Agtmaal-Wobma & Huis, 2008.

83 Pouwelse, 1993.

84 Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011a.

85 Onderwijsraad, 2009b.

86 Severiens & Dam, 2011.

87 Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011a.

Tabel 3: Onderwijsniveau van de bevolking 25-64 jaar, 2009 (in procenten)

	Totaal	25-35 jaar	35-45 jaar	45-55 jaar	55-65 jaar
Vrouwen	100	100	100	100	100
Basisonderwijs	8	4	5	9	15
Vmbo	21	12	17	23	32
Havo, vwo	7	7	8	8	5
Mbo	34	35	38	34	27
Hbo-, wo-bachelor	20	27	20	18	15
Wo-master, doctor	10	14	12	8	6
Mannen	100	100	100	100	100
Basisonderwijs	7	4	6	7	12
Vmbo	18	16	18	20	19
Havo, vwo	7	9	7	6	5
Mbo	34	34	36	33	33
Hbo-, wo-bachelor	20	23	20	20	19
Wo-master, doctor	13	12	13	13	12

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking 2009.

Hoewel deze snelle inhaalslag van vrouwen in het onderwijs natuurlijk toe te juichen is vanuit de gedachte aan al het onbenut potentieel in het verleden, dringt zich wel de vraag op waarom jongens het nu minder goed doen dan meisjes. In de vorige paragraaf bleek genetische aanleg in elk geval een deel van het verschil tussen hoog- en laagopgeleiden te verklaren. Verschillen in cognitieve aanleg tussen meisjes en jongens zijn echter verwaarloosbaar klein.⁸⁸ Jongens scoren op de cito-toets gemiddeld minstens zo goed, maar hun onderwijsprestaties in het voortgezet onderwijs blijven achter bij die van de meisjes.⁸⁹ Meisjes scoren daarentegen slechter in wiskunde en exacte vakken; sekseverschillen zijn wat deze vakken betreft in Nederland groter dan in veel andere landen, zo blijkt uit PISA-resultaten.⁹⁰ Beide situaties wijzen op onbenut potentieel, gegeven het feit dat er nauwelijks sprake is van verschil in aanleg.⁹¹

Een van de redenen die genoemd worden voor het slechter presteren op school door jongens, is dat de manier van lesgeven beter zou passen bij meisjes. In vergelijking met vroeger wordt een groter beroep gedaan op de zelfstandigheid van leerlingen en op hun sociale vaardigheden. Een recente studie suggereert dat de invoering van de tweede fase in het nadeel geweest is van jongens, omdat dergelijke vaardigheden nu meer dan vroeger bepalend zijn voor de slagingskans op havo en vwo.⁹²

88 Halpern, 1992; Eliot, 2009.

89 Sociaal en Cultureel Planbureau, 2009.

90 Organisation for Economic Co-ordination and Development, 2010.

91 Eliot, 2011.

92 Coenen, Meng & Velden, 2011.

Er bestaat onderzoek dat erop wijst dat de studieprestaties van jongens significant beter zijn wanneer zij les krijgen van mannelijke docenten, terwijl meisjes juist baat hebben bij vrouwelijke docenten. Ook wordt het gedrag van jongens vaker als storend ervaren door (vrouwelijke) docenten.⁹³ Een van de weinige Nederlandse onderzoeken naar feminisering vond echter geen direct effect van de feminisering van het basisonderwijs.⁹⁴

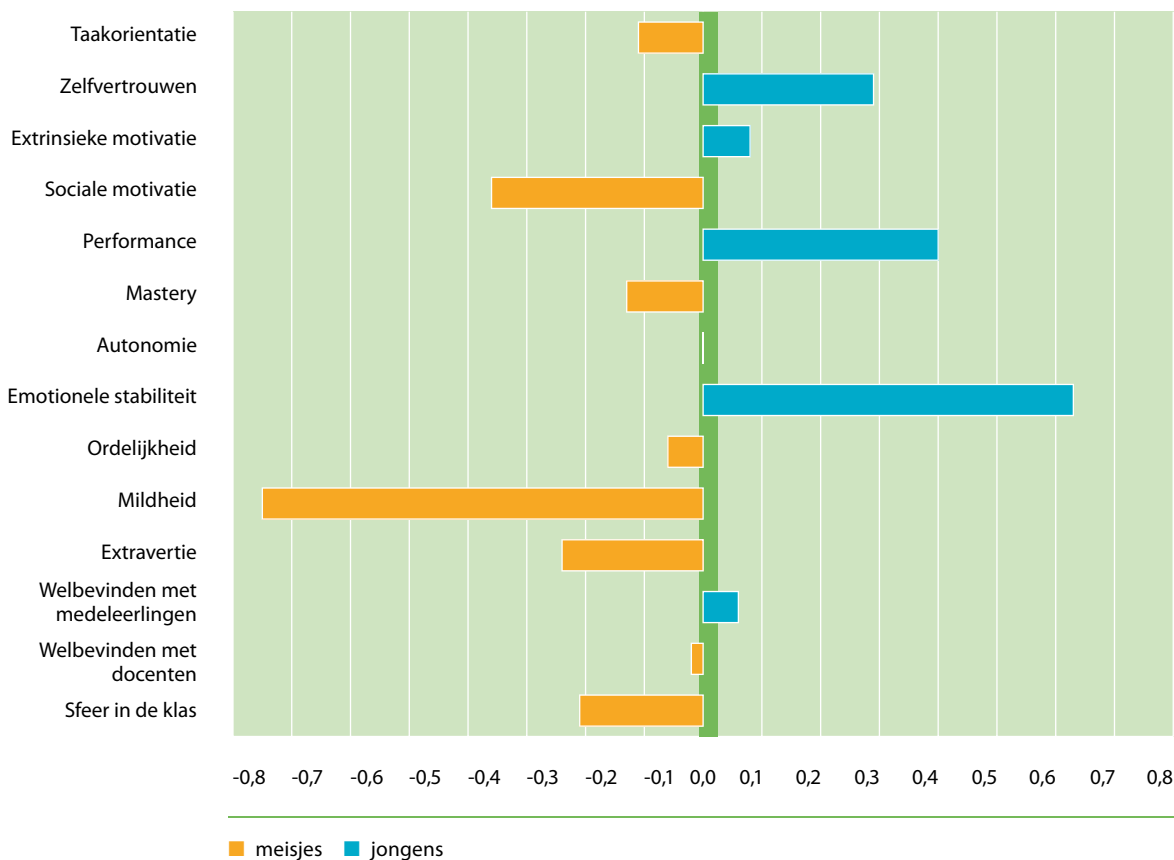
Driessen en van Langen wijzen erop dat, hoewel op de basisschool jongens en meisjes over de hele linie gelijk presteren, er nog steeds verschillen zijn in de richting van hun prestaties. Jongens scoren beter in rekenen en wiskunde, meisjes in lezen en taal. Nog groter zijn de verschillen als wordt gekeken naar non-cognitieve vaardigheden (figuur 4); deze verschillen nemen toe in het voortgezet onderwijs. In de COOL-studie (CohortOnderzoek OnderwijsLoopbanen) hebben leerlingen input geleverd voor een persoonlijkheidsprofiel. Er wordt gescoord op vijf dimensies: extraversie ("Ik neem tijd voor een praatje"), mildheid ("Ik probeer ruzie te voorkomen"), ordelijkheid ("Ik werk graag volgens schema"), emotionele stabiliteit ("Ik zet tegenslag snel opzij") en autonomie ("Ik weet wat ik wil"). Op ordelijkheid en autonomie is er niet of nauwelijks sprake van sekseverschillen; veel groter zijn de sekseverschillen op mildheid en emotionele stabiliteit. Meisjes schatten zichzelf veel milder in dan jongens; de sekse-effecten zijn groot, het allergrootst onder autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders. Omgekeerd vinden de jongens zichzelf emotioneel veel stabielier dan meisjes, en ook hier is het sekseverschil het allergrootst onder autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders.⁹⁵

93 Dee, 2007.

94 Driessen & Doesborgh, 2004.

95 Driessen & Langen, 2010.

Figuur 3: Effect sizes van de sekseverschillen in niet-cognitieve competenties in het voortgezet onderwijs, COOL

Horizontale segregatie

De (verticale) onderwijsachterstand in het opleidingsniveau van meisjes blijkt dus geheel verdwenen, en zelfs te zijn omgeslagen in een voorsprong. Er is echter nog steeds sprake van een hardnekkige horizontale onderwijsongelijkheid; jongens en meisjes zijn sterk verschillend verdeeld over profielen, sectoren en studierichtingen.⁹⁶

Op vijftienjarige leeftijd hebben meisjes in Nederland een achterstand in wiskundevaardigheden; volgens het PISA-onderzoek neemt Nederland wat dit betreft internationaal de twaalfde plaats in.⁹⁷ In het voortgezet onderwijs is door de invoering van de profielen vanaf 1998 de sekseongelijkheid aanzienlijk toegenomen. Dat komt door de invoering van de exacte deelvakken en van het onderscheid tussen natuur en techniek enerzijds, en natuur en gezondheid anderzijds.⁹⁸ Van de meisjes kiest 8% voor natuur en techniek, van de jongens 25%.⁹⁹

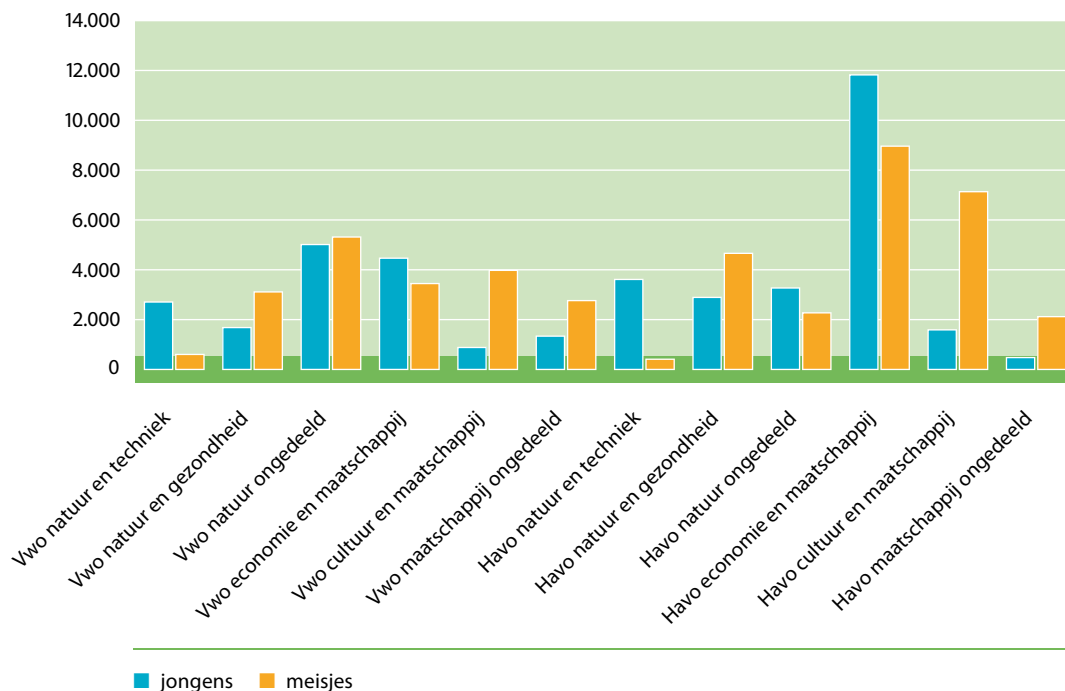
⁹⁶ Langen, Driessen & Dekkers, 2008.

⁹⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010.

⁹⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008c.

⁹⁹ Onderwijsraad, 2011.

Figuur 4: Examenkandidaten naar geslacht, 2010-2011

Bron: CBS Statline, augustus 2011.

Het Platform Bètatechniek over deze invoering: “De invoering van de profielen heeft wel de keuzevrijheid van leerlingen ingeperkt, maar juist niet volgens het principe ‘wie het kan volgen, moet het volgen’. Integendeel, met de invoering van een lichter naast een zwaarder natuurprofiel is ingespeeld op de neiging van meisjes – al dan niet beïnvloed door hun ouders en de school - om zelfs bij hoge prestaties in de exacte vakken toch een voorzichtige bètakeuze te maken. Daarmee verlaten ze de koninklijke route naar een bètatechnische studie en neemt de kans toe dat hun bètatalent onbenut blijft.”¹⁰⁰

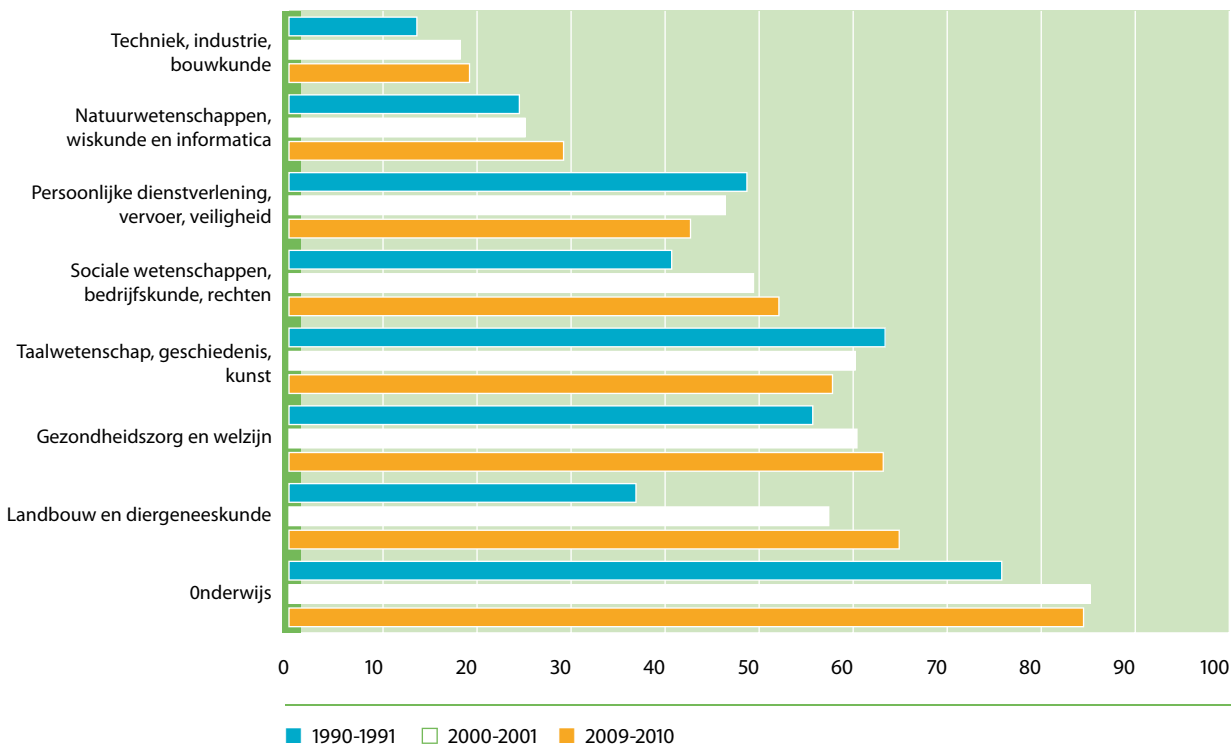
In het middelbaar beroepsonderwijs is er een duidelijk onderscheid in de gekozen richtingen. In de beroepsopleidende leerwegen zijn bij de mannen de opleidingsrichtingen techniek, industrie en bouw, handel, administratie en juridische ondersteuning en persoonlijke dienstverlening, vervoer en veiligheid het meest in trek. Vrouwen hebben ook wel belangstelling voor de twee laatstgenoemde opleidingsrichtingen, maar opleidingen op het gebied van gezondheidszorg en welzijn zijn bij hen veruit het populairst. Een andere opleidingsrichting die relatief populair is bij vrouwen is onderwijs: bijna 10.000 vrouwen volgden in 2011 de opleiding tot onderwijsassistent, tegen iets meer dan 2.000 mannen. Opleidingen op het gebied van ict trekken daarentegen vrijwel uitsluitend mannen.

Ook in het hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs zijn er grote verschillen naar geslacht wat betreft de gekozen studie. Van de hbo-studenten natuurwetenschappen, wiskunde en informatica was in 2010 nog geen 15% vrouw. Voor gezondheidszorg en welzijn

¹⁰⁰ Langen, 2007.

was dit percentage bijna 80%.¹⁰¹ Figuur 5 toont de percentages vrouwen per studierichting in het wetenschappelijk onderwijs.

Figuur 5: Aandeel vrouwen in het voltijds en deeltijds wo, naar studierichting (in procenten)

Bron: CBS, Onderwijsstatistieken 1990/'91-2009/'10.

Invloed van geslacht op achterstanden in de toekomst

Geslacht is een van de klassieke achterstandsfactoren in de sociologie en de onderwijswetenschappen. In het verleden waren het alleen de meisjes die achterliepen; nu zijn het bepaalde groepen jongens, zoals jongens met een moeizame sociaalemotionele ontwikkeling en slechte studievaardigheden. Deze achterstanden zouden in de toekomst wel eens toe kunnen gaan nemen. Meer jongens zullen dan niet het basisoniveau halen en het percentage jongens in het hoger onderwijs wordt kleiner. In het vwo halen nu al meer meisjes dan jongens hun diploma. Als jongens gemiddeld lagere diploma's halen dan meisjes, zou dit kunnen resulteren in minder goede arbeidsmarktkansen, gezien het toenemende belang van het diploma.

Tot op heden hebben de hier beschreven verschillen tussen jongens en meisjes in onderwijsresultaten zich nog niet vertaald in gelijke posities op de arbeidsmarkt. Op dit moment hebben vrouwen nog steeds een duidelijke achterstand. Vrouwen verdienen in Nederland gemiddeld 20,8% minder dan mannen.¹⁰² Als dit percentage voor alle mogelijk verklarende factoren (oplei-

¹⁰¹ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011a.

¹⁰² International Trade Union Confederation, 2008.

ding, deeltijdwerk, en dergelijke) wordt gecorrigeerd, blijft er een verschil bestaan van 7%.¹⁰³ Het aandeel topvrouwen in het bedrijfsleven blijft met 9% sterk achter bij de streefcijfers.¹⁰⁴

In verhouding tot de inhaalslag in het onderwijs verandert de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt dus maar langzaam. Ook de horizontale segregatie op de arbeidsmarkt blijkt zeer hardnekkig. Vrouwen treden de laatste jaren iets vaker toe tot mannenberoepen; van de omgekeerde beweging is nauwelijks sprake. Beroepen in onderwijs en zorg zijn sterk gefeminiseerd.¹⁰⁵

Recent is opnieuw een discussie opgelaaid over (deels) gescheiden onderwijs voor jongens en meisjes. Of gescheiden onderwijs een oplossing is voor de hier besproken relatieve achterstanden, is echter discutabel. Het risico bestaat zelfs dat het kind met het badwater wordt weggegooid. De analyse in hoofdstuk 2 laat zien dat veel van de sociale en non-cognitieve eigenschappen waarop meisjes hoger scoren dan jongens, in de toekomst steeds belangrijker zullen worden voor het behalen van maatschappelijk succes. Er gaan daarom ook stemmen op om jongens en meisjes in de puberteit juist wél zo veel mogelijk gezamenlijk les te geven. In die periode is hun leervermogen nog zeer flexibel en kunnen juist eigenschappen worden aangeleerd die daarvoor niet tot hun repertoire behoorden.¹⁰⁶ Het is daarbij echter wel van groot belang dat er gezocht wordt naar lesmethoden die een dergelijke 'kruisbestuiving' van leeraanpakken en interessegebieden ook daadwerkelijk mogelijk maken. Nieuwe ict-toepassingen kunnen hierbij een positieve rol spelen, mits rekening gehouden wordt met mogelijk verschillende effecten op jongens en meisjes ('gender inclusiveness').¹⁰⁷

Herkomst: toenemende variëteit in opleidingsniveau

De invloed van herkomst op het opleidingsniveau hangt vooral samen met het opleidingsniveau van de ouders. Dit is de reden dat etniciteit een aantal jaren geleden als zelfstandige factor uit de gewichtenregeling is gehaald. Dat de invloed van opleidingsniveau veel sterker is dan die van etniciteit, laten de prestaties van kinderen van laagopgeleide Nederlandse ouders zien. Zij doorlopen gemiddeld zelfs een iets lagere onderwijs carrière dan allochtone leerlingen.¹⁰⁸ Een reden hiervoor is dat er bij allochtonen nog veel onbenut talent is; een onderbenutting die afneemt naarmate ze langer in Nederland zijn. Roeleveld (2010) laat echter ook zien dat schoolprestaties van allochtone leerlingen lager zijn dan die van autochtone leerlingen van wie de ouders een vergelijkbaar opleidingsniveau hebben. Daarnaast constateert hij dat allochtone leerlingen gedurende het basisonderwijs een klein gedeelte van hun achterstand inlopen.

Waar er sprake is van een zelfstandige invloed van herkomst, ligt deze vooral op het gebied van taalachterstand. Als kinderen thuis geen Nederlands spreken, kunnen zij pas in groep 8 net zo goed lezen en schrijven als autochtone kinderen in groep 6.¹⁰⁹ Voorschoolse programma's zijn dan ook met name gericht op het tegengaan van taalachterstanden. Een probleem dat voorheen vaak in verband werd gebracht met etniciteit is onder- of overadvisering en de nadelige effecten daarvan op de schoolloopbaan van leerlingen. Enerzijds zouden allochtone leerlingen systematisch een te laag advies voor het voortgezet onderwijs krijgen, omdat leraren door taalachterstanden geen goed zicht hebben op de intelligentie van leerlingen. Anderzijds liet een analyse

¹⁰³ Arbeidsinspectie, 2008.

¹⁰⁴ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011.

¹⁰⁵ Borghans & Grip, 2005.

¹⁰⁶ Eliot, 2011.

¹⁰⁷ Heemskerk, Dam, Volman & Admiraal, 2009.

¹⁰⁸ Claassen & Mulder, 2007.

¹⁰⁹ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2007.

van het VOCL '99 (Voortgezet Onderwijscohort Leerlingen) zien dat allochtone leerlingen bij een gelijk prestatieniveau tot hogere schoolsoorten worden toegelaten dan autochtone leerlingen.¹¹⁰

Uit recent onderzoek blijkt echter dat er nauwelijks meer sprake is van systematische onder- of overadvisering: "De analyses laten zien dat de scores op de Cito Eindtoets en verschillen in de sociaal-etnische achtergrond van leerlingen de verschillen in adviezen voor driekwart verklaren. Een analyse, waarin behalve met cognitieve competenties, ook met verschillen in niet-cognitieve competenties rekening wordt gehouden en met allerlei andere kenmerken van leerlingen en de klas waarin ze zitten, maakt duidelijk dat autochtone leerlingen met een lichte achterstand (gewicht 0,3) iets worden ondergeadviseerd en autochtone leerlingen met hoogopgeleide ouders iets worden overgeadviseerd."¹¹¹

Ondanks deze positieve ontwikkelingen zitten niet-westerse allochtone leerlingen in vergelijking met autochtone leerlingen relatief vaak op het vmbo. Bovendien gaan zij binnen het vmbo vaker naar de lagere leerwegen. Het percentage kinderen met een Turkse achtergrond dat een vmbo-basis- of vmbo-kaderopleiding volgt, is bijna twee keer zo groot als dat van kinderen met een autochtone achtergrond. Het percentage leerlingen dat leerwegondersteuning nodig heeft, verschilt niet per herkomstgroep.

Tabel 4: Leerlingen naar schoolsoort, 2010-2011

Schoolsoort	Autochtonen	Turkije	Marokko	Suriname	Antillen en Aruba
Totaal	303.166	14.083	12.670	9.908	3.992
Gymnasium	6%	2%	2%	3%	3%
Lyceum/vwo	4%	1%	2%	2%	2%
Atheneum	6%	2%	2%	3%	3%
Havo/vwo	20%	11%	9%	14%	12%
Havo	8%	5%	6%	7%	5%
Vmbo-g/t-havo-vwo	6%	4%	5%	7%	6%
Vmbo-g/t-havo	7%	7%	7%	7%	7%
Vmbo-g/t	14%	16%	17%	14%	13%
Vmbo-g/t (excl. lwoo)	13%	15%	16%	13%	12%
Lwoo-g/t	1%	1%	1%	1%	1%
Vmbo-b/k	16%	30%	28%	25%	28%

Bron: CBS Statline augustus 2011. Percentages bij benadering.

Voortijdig schoolverlaters

Onder niet-westerse allochtonen vindt meer voortijdige schooluitval plaats dan onder autochtonen. In 2010 was het percentage voortijdig schoolverlaters (mensen die de school verlaten zonder minimaal een diploma havo, vwo of mbo 2) onder autochtonen 2,4%. Voor kinderen met en

¹¹⁰ Herweijer, 2003.

¹¹¹ Driessen, 2011.

Turkse achtergrond was dit 4,7%, voor kinderen met een Surinaamse of Marokkaanse achtergrond respectievelijk 5,3% en 5,6%. De schooluitval onder Antilliaanse jongeren is relatief hoog: 6,8%.

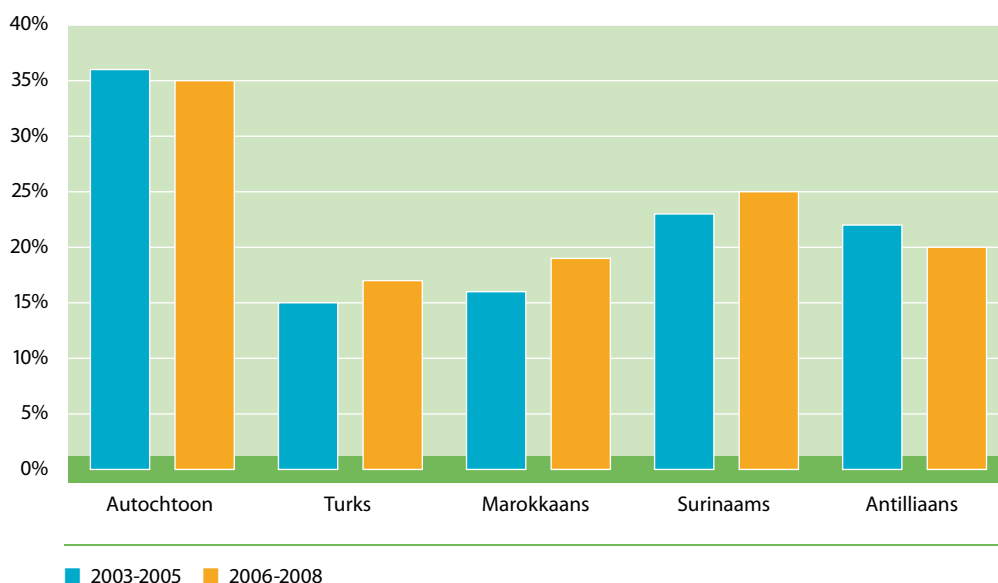
Middelbaar beroepsonderwijs

In 2008-2009 was bijna een kwart van alle geslaagden in het middelbaar beroepsonderwijs van allochtone herkomst. In tegenstelling tot de autochtonen waren bij de niet-westerse allochtonen de vrouwelijke geslaagden in de meerderheid. Bij de autochtonen waren de geslaagden vrijwel gelijk verdeeld over de sectoren zorg en welzijn, economie en techniek. Bij de niet-westerse allochtonen werden veruit de meeste diploma's uitgereikt in de sector economie. Bij de indeling naar opleidingsrichting stond bij de autochtone en westers allochtone geslaagden gezondheidszorg en welzijn op de eerste plaats en bij de niet-westers allochtone geslaagden handel, administratie en juridische ondersteuning.

Hoger beroepsonderwijs

In het hoger beroepsonderwijs stonden in 2008-2009 ruim 95.000 allochtonen ingeschreven, ongeveer 23% van het totaal aantal studenten. Ten opzichte van 1995-1996 is het aantal westerse allochtone studenten met meer dan de helft toegenomen tot ruim 36.000 en is het aantal niet-westers allochtone studenten bijna verviervoudigd tot ruim 58.000. Het aantal autochtone hbo'ers nam in dezelfde periode met bijna een derde toe tot 299.000. Bij niet-westerse allochtonen is de studierichting bedrijfskunde en administratie veruit favoriet. Westerse allochtone studenten kiezen relatief vaak voor taalwetenschappen, geschiedenis en kunst. In vergelijking met de autochtone hbo'ers staan er daarentegen betrekkelijk weinig westerse en niet-westerse allochtonen ingeschreven bij de lerarenopleidingen. In het hoger beroepsonderwijs ligt de uitval onder allochtone Nederlandse studenten in de eerste twee studie jaren iets boven de 25%, dat is zo'n 5 procentpunten hoger dan onder autochtone Nederlandse hbo'ers.

Figuur 6: Percentage geslaagden vo dat doorstroomt naar hoger onderwijs (hbo/wo), per bevolkingsgroep 2003-2008

Bron: CBS Statline, februari 2011.

Wetenschappelijk onderwijs

In het studiejaar 2008-2009 stonden in het wetenschappelijk onderwijs bijna 75.000 allochtonen ingeschreven. Ten opzichte van 1995-1996 is het aantal westerse allochtone studenten bijna verdubbeld tot ruim 30.000. Het aantal niet-westers allochtone studenten is in deze periode bijna verdrievoudigd tot ongeveer 30.000. In dezelfde periode is het aantal autochtone studenten aan de universiteiten met 15% toegenomen tot ruim 168.000. De niet-westerse allochtonen stonden het vaakst ingeschreven bij de studierichting bedrijfskunde en administratie. Ook kozen zij relatief vaak voor een studie rechten. Westerse allochtonen kozen daarentegen, net als de autochtonen, het meest voor sociale wetenschappen. Daarnaast waren bij de westerse allochtonen de studierichtingen taalwetenschappen, geschiedenis en kunst relatief populair.

Onder autochtone Nederlandse studenten bedraagt de uitval zo'n 6% à 7%, onder allochtone Nederlandse studenten zo'n 7% à 9%. Uiteindelijk haalt ongeveer twee derde van de studenten in het wetenschappelijk onderwijs de eindstreep.

Samenvattend: hoewel de onderwijsachterstand van allochtonen ten opzichte van autochtonen nog groot is, is er sprake van een duidelijke stijging van het aantal allochtonen in het hoger beroepsonderwijs en in mindere mate het wetenschappelijk onderwijs. De groei van het aantal studenten moet vooral van allochtonen komen, want het aantal autochtone studenten stabiliseert. Allochtonen hebben (momenteel) een beperkte voorkeur wat betreft studierichting, zij kiezen vooral studies met een duidelijk beroepsprofiel en carrièreperspectief. Dit betekent dat er in de toekomst wellicht te weinig belangstelling is voor andere studies. Het is echter mogelijk dat het keuzepatroon van allochtonen in de (nabije) toekomst meer gaat lijken op dat van autochtone studenten.

Aantal leerlingen uit Midden- en Oost-Europa vooralsnog beperkt

De instroom van nieuwe bevolkingsgroepen heeft consequenties voor de samenstelling van de leerlingenpopulatie op de scholen. De nieuwkomers wonen en leren vooral in de grote steden (met name Den Haag en Rotterdam) en in landbouwgebieden waar veel werk is (Westland, Zeeland, Oost-Brabant). Zo meldde de gemeente Den Haag dat er in juni 2010 1.079 leerlingen uit zogenaamde MOE-landen (Midden- en Oost Europa) Haagse scholen voor basis- en voortgezet onderwijs en middelbaar beroeps onderwijs bezochten.¹¹² Multicultureel instituut Forum heeft een verkenning uitgevoerd om na te gaan hoe groot de stijging is van het aantal kinderen uit Midden- en Oost-Europa.¹¹³ Uit deze verkenning blijkt dat het aantal leerlingen uit deze landen op de Nederlandse basisscholen vooralsnog beperkt is. De helft van de leerlingen is binnengekomen op vier- of vijfjarige leeftijd, 18% was op dat moment tien jaar of ouder. Drie kwart van de leerlingen wordt door de school ingeschat als potentieel succesvol; de meeste kinderen zijn al op school geweest in het moederland. Dat neemt niet weg dat met 80% van de kinderen op het moment van entree er nauwelijks tot geen communicatie in het Nederlands mogelijk is. De ouders hebben veelal een opleiding in het herkomstland op vmbo- of mbo-niveau. Al met al wordt in de verkenning van Forum de voorlopige conclusie getrokken dat de positie van MOE-kinderen eerder vergelijkbaar is met die van autochtone achterstandskinderen dan met die van allochtone kinderen van niet-westerse komaf. Een speciaal steunpunt voor MOE-leerlingen is ondergebracht bij het LISD (Landelijk Informatie- en Steunpunt Specifieke Doelgroepen) dat ook gericht is op onderwijs aan schipperskinderen, Roma- en Sinti-kinderen en kinderen van woonwagengedwongen.¹¹⁴ Ook het LISD constateert dat het aantal Poolse kin-

¹¹² Gemeente Den Haag, 2010.

¹¹³ FORUM, 2008.

¹¹⁴ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2008.

deren op de Nederlandse scholen niet extreem hoog is en dat het aantal vragen dat vanuit scholen aan het steunpunt wordt gesteld, bescheiden is. De integratie van Poolse kinderen in een school gaat vrij snel. Bovendien heeft een toenemend aantal Poolse kinderen één Nederlandse ouder, hetgeen de culturele afstand minder groot maakt. Een groter probleem vormen de Roemenen, aangezien het bij deze groep vaak om Roma-gezinnen en hun kinderen gaat, die rondtrekken en zich niet permanent in een gemeente vestigen. Bovendien is de houding van Roma (en in mindere mate ook Sinti en woonwagenbewoners) ten aanzien van onderwijs – met name aan meisjes – van oudsher problematisch.¹¹⁵

Invloed van herkomst op achterstanden in de toekomst

In de groep allochtone Nederlandse kinderen zijn relatief meer kinderen die de startkwalificatie niet halen dan onder autochtone Nederlanders. Dit hangt echter vooral samen met het opleidingsniveau van hun ouders. Daarnaast bestaat nog wel een effect van de etnische achtergrond, maar dit effect neemt af. De huidige generatie jongeren met een Turkse of Marokkaanse achtergrond gaat het steeds beter doen. Deze jongeren stromen vaker door naar het hoger onderwijs en halen vaker een diploma.¹¹⁶

Toch blijken achterstanden van (tweedegeneratie)allochtonen in Nederland nog niet tot het verleden te behoren. Mensen met een niet-westerse achtergrond blijken vaker tegen hindernissen aan te lopen op de arbeidsmarkt. Struikelblokken worden gevormd door taalmoeilijkheden en een tekort aan inzicht in de arbeidsmarkt: waar kom je terecht met een bepaalde opleiding en hoe. Mogelijk speelt ook discriminatie een rol; allochtonen hebben het gevoel zichzelf extra te moeten bewijzen om vooroordelen te ontcrachten. Een nieuwe risicogroep die in de media veel genoemd wordt zijn de immigranten uit Midden- en Oost-Europa. Net als andere immigranten zijn zij de Nederlandse taal nog niet machtig en hebben ze daardoor een achterstand. Het is echter een relatief kleine groep, omdat veel Midden- en Oost-Europeanen tijdelijk hierheen komen en de meesten geen kinderen hebben of die niet meenemen. Bovendien hebben deze kinderen vaak ‘alleen maar’ een achterstand op taalgebied. Dit geldt ook voor Iraanse immigrantenkinderen, die over het algemeen hoog opgeleide ouders hebben. Dit in tegenstelling tot de Roma, waar het opleidingsniveau van de ouders zeer laag is en sprake is van veel schoolverzuim. Veel risico lopen ook Afrikaanse immigranten, met name de vluchtelingen die gedurende hun verblijfsvergunningsprocedure geen onderwijs mogen volgen of arbeid mogen verrichten. In 2005 waren er 28.043 thuiswonende kinderen van Afrikaanse herkomst.¹¹⁷ Onder hen is een groep minderjarigen zonder scholing, die vaak heftige gebeurtenissen heeft meegemaakt. Zij hebben al een enorme achterstand als ze hier komen, die nauwelijks weg te werken is. Behalve het niet begrijpen van het Nederlands, zijn ze vaak analfabeet en hebben ze veel socialemotionele problemen. Belangrijk bij het maken van beleid is dat het een zeer diverse groep is met grote verschillen in achtergrond, cultuur, opleidingsniveau en financiële middelen. Deze kwetsbare jonge immigranten lopen extra risico in een toekomst waarin het belang van diploma's, taalvaardigheid, flexibiliteit en non-cognitieve vaardigheden steeds groter wordt. Over deze specifieke problemen is nog weinig informatie beschikbaar.

Doordat de leerprestaties en opleidingsniveaus van allochtone Nederlandse leerlingen sneller stijgen dan die van autochtone leerlingen, wordt de relatieve afstand tussen beide groepen kleiner. Alleen tienjarige allochtone Nederlandse meisjes presteren in TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) op de exacte vakken relatief slecht, zowel ten opzichte

¹¹⁵ Nieuwenhuizen, 2004.

¹¹⁶ Centraal Bureau voor de Statistiek, 2007.

¹¹⁷ Heelsum, 2005.

van autochtone meisjes als ten opzichte van allochtone Nederlandse jongens.¹¹⁸ Aan de andere kant is het juist de groep niet-westerse allochtone vrouwen bij wie de deelname aan het hoger onderwijs verdriedubbeld is tussen 1995 en 2007.¹¹⁹ Hoe het de nieuwe immigranten zal vergaan is nog onbekend. Een belangrijke oorzaak van de achterstand van allochtonen is het taalprobleem. De overheid doet al veel aan bijscholing om te zorgen dat alle Nederlanders de taal machtig zijn, maar voorlopig is dit probleem niet opgelost. Een en ander zal vooral afhangen van het taalonderwijs dat immigranten krijgen. In andere landen is de taalachterstand van allochtone kinderen op autochtone kinderen kleiner dan in Nederland, dus op dit vlak valt waarschijnlijk nog winst te boeken.

In een eerder advies van de Onderwijsraad over onderpresteren kwam naar voren dat in de huidige situatie vooral leerlingen met een Turkstalige achtergrond onderpresteren op taalgebied, meer dan andere allochtone groepen.¹²⁰ Verder is het waarschijnlijk dat bepaalde risico's die spelen voor kinderen van laagopgeleide ouders, nog sterker spelen als deze ouders uit het buitenland afkomstig zijn. Gebrek aan kennis van het Nederlandse schoolsysteem en gebrek aan ondersteuning bij het schoolwerk kan bijvoorbeeld leiden tot onderpresteren of zelfs uitval.

Voor Turkse en Marokkaanse meisjes speelt nog het probleem dat zij vaak snel na hun schooltijd trouwen en kinderen krijgen en daarmee vaak van de arbeidsmarkt verdwijnen. Van de Turkse vrouwen werkte in 2010 50% een uur of meer per week, van de Marokkaanse vrouwen maar 45%. Voor autochtone vrouwen ligt dit percentage op 72%. Wanneer ze jaren later alsnog proberen een baan te vinden, hebben ze hun ambities naar beneden bijgesteld en is het ook veel moeilijker om een baan op niveau te vinden, omdat ze jaren werkervaring missen. Daarnaast zijn zij vaak degenen die zorgtaken binnen de familie krijgen. Dit kan tot overbelasting leiden en uiteindelijk tot arbeidsongeschiktheid.¹²¹ Deze factoren zorgen er ook voor dat hun geografische mobiliteit minder groot is; ze zijn meer aan een bepaalde plaats gebonden en hun zoekgebied naar een baan is daarom kleiner. Ook dit verkleint de kansen op de arbeidsmarkt.¹²²

3.3 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn verschillende achterstandsrisico's de revue gepasseerd. Er werd onderscheid gemaakt tussen individuele risico's, zoals handicaps en leer- en opvoedingsmoeilijkheden, en groepsgebonden risico's – opleidingsniveau van ouders, geslacht en herkomst.

Voor het voortgezet onderwijs heeft te maken met een sterke groei van het aantal leerlingen met leer- en gedragsproblemen. Het aantal voortijdige schoolverlaters is de laatste jaren echter gedaald. Opleidingsniveau van ouders is nog steeds een belangrijke voorspeller van het schoolsucces van kinderen, hoewel minder dan twintig jaar geleden. Over de hele linie is het opleidingsniveau in Nederland behoorlijk gestegen. Meisjes hebben daarbij een enorme inhaalslag gemaakt en zijn tegenwoordig vaak beter opgeleid dan jongens. Dit succes wordt

118 Meelissen & Drent, 2008.

119 Centraal Bureau voor de Statistiek, 2007.

120 Onderwijsraad, 2007.

121 Keizer en Keuzenkamp, 2011.

122 E-quality, 2009.

op de arbeidsmarkt tot nu toe slechts beperkt weerspiegeld. Jongens lopen relatief achter op het gebied van talen en sociale vaardigheden, meisjes op het terrein van exacte vakken. De grootte van dergelijke verschillen varieert echter tussen landen, hetgeen laat zien dat het geen onveranderbaar gegeven is. De verschillen worden als het ware uitvergroot weerspiegeld in de beroepskeuze van jongens en meisjes – jongens komen nog steeds vaker in technische vakken terecht (op alle niveaus), meisjes in onderwijs en zorg. Deze verticale segregatie neemt niet of nauwelijks af. Het is waarschijnlijk dat zich aan beide kanten van dit spectrum nog veel onbenut potentieel bevindt.

Kinderen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders vertonen een grote diversiteit in schoolprestaties. Een toenemend aantal van hen komt terecht in het hoger onderwijs. Toch zijn er nog duidelijke achterstanden, die voor een groot deel bepaald worden door het opleidingsniveau van de ouders. Net als bij Nederlanders legt dit relatief veel gewicht in de schaal; omdat allochtone ouders vaker laagopgeleid zijn, is het effect hiervan op de volgende generatie ook relatief groot.

Wat betekenen de in dit hoofdstuk beschreven ontwikkelingen voor achterstanden van de toekomst? In het vorige hoofdstuk werd geconstateerd dat het belang van opleidingsniveau alleen nog maar toe zal nemen. De arbeidsmarkt vraagt niet alleen om een hoge mate van gecijferdheid en geletterdheid, maar ook om uiteenlopende zaken als sociale competenties, internationale oriëntatie, flexibiliteit, weerbaarheid, vaardigheid in het hanteren van informatiestromen, en in het combineren van werk en privé. Met andere woorden, de eisen die de maatschappij aan de burger van de toekomst stelt, worden steeds hoger. Het slothoofdstuk van deze verkenning gaat in op de vragen die dit oproept ten aanzien van het onderwijs en het onderwijsbeleid.

In deze verkenning zijn een aantal maatschappelijke ontwikkelingen geschetst: vergrijzing, ontgroening, internationalisering, individualisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt en hogere eisen aan zowel cognitieve als sociale vaardigheden. Vervolgens zijn een aantal factoren in kaart gebracht, die in het licht van deze maatschappelijke ontwikkelingen in de toekomst het risico op achterstand of uitval zouden kunnen vergroten. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen individuele risico's (handicaps, leer- en gedragsproblemen) en groepsgebonden risico's. Kinderen van laagopgeleide ouders, kinderen van allochtone ouders en in toenemende mate jongens lopen statistisch gezien meer risico op achterstand dan andere groepen.

4

Beleidsimplicaties

Bij deze verkenning zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen. Om te beginnen zijn weliswaar de belangrijkste, maar zeker niet alle achterstandsrisico's besproken. Onder de individuele risico's werden al psychische klachten genoemd, die vaak tijdens de adolescentie voor het eerst optreden en tot vertraging of zelfs schooluitval kunnen leiden. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld overmatig drugs- en alcoholmisbruik. Ook kinderen van gescheiden ouders lopen meer risico op achterstand dan kinderen uit volledige gezinnen.¹²³ Daarnaast kunnen zich diverse (chronische of acute) gezondheidsproblemen voordoen, die leiden tot vertraging of uitval. Omgekeerd blijkt een lagere opleiding op latere leeftijd te leiden tot slechtere gezondheid en zelfs tot een lagere levensverwachting.¹²⁴ Talloze specifiekere leerproblemen (denk aan dyslexie) zijn evenmin besproken.

Ook de groepsgebonden risico's zijn niet uitputtend aan de orde geweest. Zo is er samenhang tussen de regio waarin kinderen opgroeien en hun latere ontwikkelingskansen. Dit heeft voor een deel te maken met de kwaliteit van het basisonderwijs. Een zwakke basisschool zet kinderen op een achterstand die soms moeilijk meer is in te lopen. In sommige regio's is het aantal (zeer) zwakke basisscholen beduidend hoger dan in andere; in 2010 scoorden Groningen en Flevoland wat dit betreft slecht, met respectievelijk 14,4% en 21,8% zwakke en zeer zwakke scholen (landelijk 7%).¹²⁵ De kwaliteit van het basisonderwijs is echter niet de enige reden voor de grotere onderwijsachterstand in sommige delen van het land. Nader onderzoek op dit terrein is wenselijk.

¹²³ Zie bijvoorbeeld Spruijt, 2007.

¹²⁴ Kippersluis & Doorslaer, 2011.

¹²⁵ Inspectie van het Onderwijs, 2011.

In deze verkenning zijn verschillende risico's afzonderlijk besproken. In de praktijk lopen groepsgebonden en individuele risico's door elkaar en is er ook overlap tussen beide. Geconstateerd werd al dat jongens vaker ADHD hebben en meisjes vaker psychische problemen. Kinderen met lageropgeleide ouders lopen meer risico op gezondheidsproblemen en dus ook meer risico op problemen op school.¹²⁶ Kinderen uit eenoudergezinnen ondervinden meer gezondheidsproblemen, meer emotionele en gedragsproblemen en meer problemen met leeftijdsgenoten, maar wanneer gecontroleerd wordt voor sociaaleconomische omstandigheden blijken deze verschillen weer te verdwijnen.¹²⁷ Bepaalde omstandigheden of gebeurtenissen in het leven van kinderen kunnen gedragsproblemen en emotionele problemen veroorzaken, zoals bijvoorbeeld ziekte of dood van een ouder, een disfunctionerend gezin of kindermishandeling. Het hangt dan weer af van een combinatie van de sociale omgeving en de veerkracht van het desbetreffende kind, welke gevolgen dit uiteindelijk voor zijn of haar ontwikkeling heeft.

Behalve dat het onderscheid tussen individuele en groepsgebonden risico's dus niet absoluut is, zijn er in de praktijk veel jongeren bij wie verschillende risico's zich opstapelen. De WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) spreekt in dit kader over 'overbelaste jongeren'.¹²⁸ De WRR constateert dat voor dergelijke jongeren een brede en vroegtijdige aanpak nodig is om schooluitval tegen te gaan. De school vervult in zulke gevallen niet alleen de functie van instituut om te leren, maar ook een duidelijke sociale functie. Voortijdige schoolverlaters hebben aanzienlijk minder kansen op de arbeidsmarkt en meer kans om in crimineel gedrag te vervallen.¹²⁹ Door schooluitval te voorkomen worden dus niet alleen risico's voor de individuele jongere, maar ook risico's voor de samenleving beperkt.

Implicaties voor onderwijsbeleid

De raad heeft in deze verkenning gepoogd het spanningsveld te schetsen waarbinnen het huidige onderwijsbeleid moet manoeuvreren. Aan de ene kant streeft Nederland er naar tot de top van de kenniseconomieën te gaan behoren. Omdat tegelijk sprake is van vergrijzing, is dit alleen haalbaar als zo veel mogelijk jonge mensen zo hoog mogelijk worden opgeleid en beschikken over een breed scala aan cognitieve en niet cognitieve competenties: talenkennis en rekenvaardigheid, sociale competenties, internationale oriëntatie, flexibiliteit, psychische weerbaarheid en prestatiegerichtheid, vaardigheid in het hanteren van informatiestromen en in het combineren van werk en privé.

Omdat de uitgangssituatie van kinderen onderling behoorlijk kan verschillen, kost het bijbrengen van de benodigde kennis en vaardigheden bij sommige leerlingen aanzienlijk meer inspanning – en geld – dan bij andere. Omdat de middelen beperkt zijn, ontstaat hier een verdeelvraagstuk. Wanneer lonen (in de zin van maatschappelijke opbrengsten) extra investeringen op individueel niveau nog, wanneer niet meer? In hoeverre wegen investeringen in het heden op tegen het beperken van het risico op maatschappelijke kosten (bijvoorbeeld uitkeringen) in de toekomst? Vindt de samenleving het bij voorbaat acceptabel dat sommige burgers niet zullen kunnen meedoen in de maatschappij van de toekomst?

Beleidsimplicaties

Bij de verdeling van schaarse middelen binnen onderwijs en jeugdzorg moeten afwegingen worden gemaakt tussen investeringen op korte termijn en maatschappelijke kostenbesparing

¹²⁶ Nationaal Kompas Volksgezondheid.

¹²⁷ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011b.

¹²⁸ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2009.

¹²⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2009; Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2011.

of opbrengsten op lange termijn. De raad adviseert dergelijke afwegingen expliciet en onderbouwd te maken. In het licht van deze verkenning gaat het daarbij volgens de raad om drie specifieke thema's.

1. *Voldoende basisvaardigheden voor iedereen*

In de inleiding werd onderscheid gemaakt tussen absolute en relatieve achterstanden. De categorie jongeren die geen startkwalificatie haalt of een daarmee vergelijkbaar basisniveau van kennis en vaardigheden, heeft in de huidige samenleving een absolute achterstand. In de toekomst zal deze achterstand alleen maar gaan toenemen. Naarmate meer mensen een behoorlijke opleiding afronden, komen mensen die dat niet lukt nog verder op afstand te staan. Het risico op langdurige werkloosheid, gezondheidsproblemen, sociale uitsluiting en zelfs criminaliteit is voor deze groep aanzienlijk.¹³⁰ De raad benadrukt daarom het belang te streven naar het tegengaan van deze vorm van achterstand, dat wil zeggen te investeren in het behalen van een minimale opleidingsbasis – vergelijkbaar met een startkwalificatie – door zo veel mogelijk mensen. Voldoende geletterdheid, gecijferdheid en een basale beheersing van het Engels zullen in de toekomst onmisbaar zijn om als individu bij de steeds competitiever wordende samenleving betrokken te blijven. De samenleving als geheel heeft hierbij ook een belang: inzet van zo veel mogelijk mensen op de arbeidsmarkt is nodig om in de toekomst – met toenemende vergrijzing – de sociale voorzieningen, gezondheidszorg en infrastructuur betaalbaar te houden.

2. *Individuele talenten optimaal benutten*

Vershillende situaties kunnen leiden tot onderbenutting van potentieel van kinderen en jongeren. Een problematische thuissituatie, een aandoening als ADHD of een psychisch of lichamelijk probleem zouden geen aanleiding mogen zijn om talent verloren te laten gaan. Het is goed mogelijk dat de geschetste maatschappelijke ontwikkelingen in de toekomst leiden tot een (nog verdere) toename van kinderen die extra aandacht nodig hebben om hun talent volledig te ontplooiën. Ook hier dient beleid zich rekenschap te geven van de wijze waarop, en tot hoever, deze ondersteuning gegeven kan en moet worden.

Een andere vorm van onderbenutting van talent komt voort uit de hardnekkig uiteenlopende ontwikkelingsrichtingen van jongens en meisjes. Hoe kunnen verschillen in belangstelling en leeraanpak in de puberteit zo worden gehanteerd dat talenten bij beide optimaal ontplooid kunnen worden? Hoe kan wiskundig of technisch talent bij meisjes en communicatief en talig talent bij jongens beter worden benut? Ten slotte vraagt ook de onderbenutting van talent bij kinderen van laagopgeleide ouders nog steeds aandacht.

3. *Het toenemend belang van sociale competenties en 'advanced skills'*

Beheersing van kernvakken als talen en rekenen/wiskunde is onontbeerlijk om in de toekomstige samenleving mee te kunnen doen, maar niet afdoende. Bij werknemers en burgers wordt in toenemende mate een beroep gedaan op competenties zoals probleemoplossend vermogen, kritisch denken, zelfstandigheid, samenwerking en sociale en communicatieve vaardigheden. Ook leer- en denkvaardigheden worden belangrijker naarmate de arbeidsmarkt een groter beroep doet op de flexibiliteit van werknemers. De behoefte aan dergelijke competenties is allang niet meer beperkt tot hogere functies. Ook bij mensen met een middelbare of lagere opleiding wordt meer en meer een beroep gedaan op sociale competenties en 'advanced skills' en ook het succesvol volgen van onderwijs vraagt in toenemende mate om dit type

¹³⁰ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2009.

bekwaamheden. Een toenemend aantal jongeren blijkt hiermee problemen te hebben, iets wat mede tot uitdrukking komt in medische diagnoses als ADHD en Pdd-Nos. De raad adviseerde al eerder over begeleiding en preventie op dit terrein. Daarnaast is het zaak hier in het gehele onderwijs aandacht aan 'advanced skills' te besteden; niet in aparte vakken, maar geïntegreerd in het curriculum.¹³¹ Hetzelfde geldt voor het verwerven van sociale competenties.

Tot slot

Volgens meritocratische principes zouden gelijke individuele capaciteiten moeten leiden tot gelijke kansen op succes. In de praktijk blijken factoren als het opleidingsniveau van ouders en de regio waarin iemand woont deze kansen te verkleinen. Achterliggende vraag bij deze verkenning is waar de 'eigen verantwoordelijkheid' van ouders en jongeren voor succes in het na het onderwijs ophoudt, en de verantwoordelijkheid van de overheid begint. In tijden van economische schaarste, zoals nu, wordt deze vraag extra pregnant. De overheid kan niet grenzeloos in het onderwijs investeren. Tegelijk is het in het algemeen belang om zo veel mogelijk mensen adequaat op te leiden als Nederland zich in de toekomst als kenniseconomie wil (blijven) presenteren en sociale uitsluiting wil minimaliseren. Er dienen dus steeds opnieuw afwegingen te worden gemaakt tussen de kosten die het tegengaan van maatschappelijke achterstanden met zich meebrengt, en de opbrengsten die deze investeringen op langere termijn opleveren.

¹³¹ Dignath-van Ewijk, 2008; 2011.

Afkortingen

BRIC	Brazilië, Rusland, India, China
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
COOL	CohortOnderzoek OnderwijsLoopbanen
hbo	hoger beroepsonderwijs
LISD	Landelijk Informatie- en Steunpunt Specifieke Doelgroepen
mbo	middelbaar beroepsonderwijs
MOE	Midden- en Oost-Europa
OCW	Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PISA	Programme for International Student Assessment
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
TIMSS	Trends in International Mathematics and Science Study
vmbo	voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
VOCL	Voortgezet Onderwijscohort Leerlingen
wo	wetenschappelijk onderwijs
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

Figurenlijst

Tabel 1:	Bevolkingsprognoses 2015-2055	15
Tabel 2:	Afstand op de onderwijsladder ten opzichte van het ouderlijk opleidingsmilieu (niveau hoogstopgeleide ouder) naar geboortecohort en geslacht (in procenten)	29
Tabel 3:	Onderwijsniveau van de bevolking 25-64 jaar, 2009 (in procenten)	32
Tabel 4:	Leerlingen naar schoolsoort, 2010-2011	38
Figuur 1:	Leerlingen op speciale scholen in 2004 en 2011	24
Figuur 2:	Ontwikkeling aantal Wajong-uitkeringen, in duizendtallen	26
Figuur 3:	Effect sizes van de sekseverschillen in niet-cognitieve competenties in het voortgezet onderwijs, COOL	34
Figuur 4:	Examenkandidaten naar geslacht, 2010-2011	35
Figuur 5:	Aandeel vrouwen in het voltijds en deeltijds wo, naar studierichting (in procenten)	36
Figuur 6:	Percentage geslaagden vo dat doorstroomt naar hoger onderwijs (hbo/wo), per bevolkingsgroep 2003-2008	39

Literatuur

- Agtmaal-Wobma, E. van & Huis, M. van (2008). De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw. *Bevolkingstrends*, 56(2), 32-41. Geraadpleegd op 1 november 2011 via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/publicaties/boeken/bevolkingstrends/archief/2008/2008-k2-b15-pub.htm>.
- Akçomak, S., Borghans, L. & Weel, B. ter (2010). *Het draait om de verdeling van taken: een andere kijk op werkgelegenheid*. Geraadpleegd op 1 november 2011 via de website Me Judice, <http://www.mejudice.nl/artikel/529/het-draait-om-de-verdeling-van-taken-een-andere-kijk-op-werkgelegenheid>.
- Beek, K. van & Doorten, I. (2009). *Een andere kijk op talent*. Studie in opdracht van de Onderwijsraad; www.onderwijsraad.nl.
- Beets, G.C.N. & Poppel, F.W.A. van (2007). Zijn er verschillen naar opleiding? In *Volksgezondheid Toekomstverkenningen*. Bilthoven, RIVM.
- Boer, H. de, Bosker, R.J. & Werf, M.P.C. van der (2009). Schoolsucces van Friese vmbo-leerlingen: verschillen in onderwijspositie, schoolloopbaanrendement en examencijfers tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. *Pedagogische Studiën*, 86(1), 4-20.
- Borghans, L. & Grip, A. de (2005). Beroepensegregatie op de Nederlandse arbeidsmarkt: Een economisch perspectief. In *De glazen muur* (9-23). Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken.
- Brody, E.B. (1992). *Intelligence. Nature, determinants, and consequences*. New York: Academic Press.
- Bruijne, I., de (2009). Het maatschappelijk belang van kwalificatiedossiers: de competentietoets. In R. van Schoonhoven & I. Koning (red.), *Over kwalificaties en kwaliteit* (61-78). 's-Hertogenbosch: ECBO.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2007). *Allochtonen in hoger onderwijs in opmars*. Geraadpleegd op 1 november 2011 via de website van CBS, <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2007/2007-2218-wm.htm>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008a). *Aantal achterstandsl leerlingen in het basisonderwijs gehalveerd*. Geraadpleegd op 1 november 2011 via de website van CBS, <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-90124-wk.htm>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008b). *Immigratie overtreft nu emigratie*. Persbericht. Geraadpleegd op 1 november 2011 via <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/CDA6CAB1-F966-4D29-9B67-F881878DFC6A/0/pbo8n055.pdf>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008c). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2009*. Den Haag: CBS.
- Claassen, A. & Mulder, L. (2007). *Na vier jaar voortgezet onderwijs*. Nijmegen: ITS.
- Coenen, J., Meng, C. & Velden, R. van der (2011). *Schoolsuccessen van jongens en meisjes in het HAVO en VWO: waarom meisjes het beter doen*. Maastricht: ROA.
- Commissie van de Europese Gemeenschappen (2008). *Nieuwe vaardigheden voor nieuwe banen*. Geraadpleegd op 24 november 2011 via <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=568&langId=nl>.
- Costa, P.T., Terracciano, A. & McCrae, R.R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(2), 322-331.
- Crawford, N. (2003). ADHD: a women's issue. *Monitor on psychology*, 34(2), 28.
- Dee, T.S. (2007). Teachers and the gender gaps in student achievement. *Journal of Human Resources*, 42(3), 528-554.
- Derksen, J. (2009). *Het narcistisch ideaal*. Amsterdam: Bert Bakker.

- Dignath-van Ewijk, C. (2011). Evaluating the effects of self-regulation trainings using meta-analysis. In B. Zimmerman & D. Schunk, *Handbook of Self-Regulation of Learning and Performance*. New York: Routledge.
- Dignath-van Ewijk, C. & Büttner, G. (2008). Components of fostering self-regulated learning among students. *Metacognition & Learning*, 3, 231-264.
- Driessen, G. & Doesborgh, J. (2004). *De feminisering van het basisonderwijs*. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G. & Langen, A. van (2010). *De onderwijsachterstand van jongens*. Nijmegen: ITS
- Driessen, G. (2011). *Onder advisering van allochtone leerlingen?* Nijmegen: ITS.
- Dronkers, J. & Graaf, P.M. de (1995). Ouders en het onderwijs van hun kinderen. In J. Dronkers & W. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: sociale gelaagdheid en mobiliteit* (46-66). Assen: Van Gorcum.
- Epstein, D., Elwood, J., Hay, V. & Maw, J. (1998). *Failing boys? Issues in gender and achievement*. Buckingham: Open University Press.
- E-quality (2009). "Misschien had ik wel hoger gekund"- Schoolloopbanen van meisjes uit etnische minderheidsgroepen. Den Haag: E-quality.
- FORUM (2008). *Nieuwkomers uit Midden en Oost-Europa op Nederlandse basisscholen*. Utrecht: Forum.
- Frenk, M. (2006). *Instroom en slagingspercentages in het hoger onderwijs*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Gemeente Den Haag (2010). *Monitor Midden en Oost Europeanen*. Den Haag: Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn.
- Gesthuizen, M. & Dagevos, J. (2005). *Arbeidsmobiliteit in goede banen: oorzaken van baan- en functiewisselingen en gevolgen voor de kenmerken van het werk*. Den Haag: SCP.
- Gezondheidsraad (2009). *Autismespectrumstoornissen: een leven lang anders*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Goos, M. & Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: The rising polarization of work in Britain. *The Review of Economics and Statistics*, 89(1), 118-133.
- Goos, M., Manning, A. & Salomons, A. (2009). Job polarization in Europe. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 99(2), 58-63.
- Graaf, R. de, Kessler, R.C., Fayyad, J., Have, M. ten, Alonso, J., Angermeyer, M., Borges, G., Demyttenaere, K., I. Gasquet, I., Girolamo, G. de, Haro, J.M., Jin, R., Karam, E.G., Ormel, J., Posada-Villa, J. (2008). The prevalence and effects of adult attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) on the performance of workers: results from the WHO World Mental Health Survey Initiative. *Occupational and Environmental Medicine*, 65(12), 835-842.
- Green, F. (2009). *Employee involvement, Technology and Job Tasks*. NIESR Discussion Paper 326. Geraadpleegd op 3 november 2011 via http://www.niesr.ac.uk/pdf/100309_155937.pdf.
- Haan, M. de (2005). *Birth Order, Family Size and Educational Attainment*. Geraadpleegd op 3 november 2011 via <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/05116.pdf>.
- Heelsum, A. van (2005). Afrikanen in Nederland. *Bevolkingstrends*, 53(3), 83-89. Geraadpleegd op 3 november 2011 via de website van het CBS, <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/288C8035-40B6-4A97-98C8-791EC56D9363/0/2005k3b15pub.pdf>.
- Heemskerk, I., Dam, G. ten, Volman, M. & Admiraal, W. (2009). Gender inclusiveness in educational technology and learning experiences of girl and boys. *Journal of Research on Technology in Education*, 41(3), 253-276.
- Herweijer, L. (2003). Voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs en hoger onderwijs. In J. Dagevos, M. Gijsberts & C. van Praag (red.), *Rapportage minderheden 2003: Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie* (111-142). Den Haag: SCP.
- Herweijer, L. (2010). Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit? In Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (43-71). Den Haag: SCP.

- Hilton, M. (2008). *Research on Future Skill Demands: A Workshop Summary*. Washington D.C.: The National Academies Press.
- Holmlund, H., Lindahl, M. & Plug, E. (2010). The Causal Effect of Parents' Schooling on Children's Schooling: A Comparison of Estimation Methods. *Journal of Economic Literature*, 49(3), 2011.
- Inspectie van het Onderwijs (2011). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2009/2010*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- International Trade Union Confederation (2008). *The Global Gender Pay Gap*. Brussel: ITUC.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2010). *Beperkt aan het werk*. Den Haag: SCP.
- Keizer, M. & Keuzenkamp, S. (2011). *Moeilijk werken*. Den Haag: SCP.
- Kippersluis, H. van & Doorslear, E. van (2011). Langer leren om langer te leven. *Economisch Statistische Berichten*, 96(4617), 512-4.
- Kloosterman, R. (2010). *Primary and Secondary Effects of Social Background on Educational Transitions*. Nijmegen: ICS.
- Knecht-van Eekelen, A. de, Gille, E. & Rijn, P. van (2007). *Resultaten PISA-2006*. Arnhem: Cito.
- Langen, A. van (2007). *Meisjes in havo/vwo en de keuze voor bètatechnisch onderwijs*. Den Haag: Platform Bèta Techniek.
- Langen, A. van, Driessen, G. & Dekkers, H. (2008). Sekseverschillen in onderwijsloopbanen in Nederland. *Pedagogische Studiën*, 85(1), 3-15.
- Leamer, E.E. (2007). A flat world, a level playing field, a small world after all, or none of the above? *Journal of Economic Literature*, 45(1), 83-126.
- Ledoux, G. & Veen, A. (2010). *De Onderwijsraad over toegankelijkheid en gelijke kansen*. Studie in opdracht van de Onderwijsraad. Amsterdam: SCO-Kohnstamm instituut.
- Lee, S., Tsang, A., Breslau, J., Angermeyer, M., Borges, G., Bromet, E., Bruffaerts, R., Girolamo, G. de, Fayyad, J., Gureje, O., Haro, J.M., Levinson, D., Oakley Browne, M.A., Ormel, J., Posada-Villa, J., Williams, D.R., Kessler, R.C. (2009). Mental disorders and termination of education in high-income and low- and middle-income countries: epidemiological study. *The British Journal of Psychiatry*, 194(5), 411-417.
- Lindqvist, E. & Vestman, R. (2011). The labor market returns to cognitive and non-cognitive ability: evidence from the Swedish Enlistment. *American Economic Journal of Applied Economics*, 3(1), 101-128.
- Meelissen, M.R.M. & Drent, M. (2008). *TIMSS-2007 Nederland. Trends in leerprestaties in exacte vakken in het basisonderwijs*. Enschede: Universiteit Twente.
- Ministerie van Veiligheid en Justitie (2009). *Migratiebeleid voor kenniswerkers, studenten en onderzoekers leidt tot minder administratieve lasten*. Persbericht. Geraadpleegd op 24 november 2011 via <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/persberichten/2009/06/12/migratiebeleid-voor-kenniswerkers-studenten-en-onderzoekers-leidt-tot-minder-administratieve-lasten.html>.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2008). *Resultaten verkenning nieuwkomers uit MOE landen in het basisonderwijs*. Geraadpleegd op 11 november 2011 via de website van de Rijksoverheid, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2008/09/01/resultaten-verkenning-nieuwkomers-uit-moe-landen-in-het-basisonderwijs.html>.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2009). *Internationale positionering van de Nederlandse onderwijs- en kennisinstellingen*. Geraadpleegd op 4 november 2011 via <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2009/10/15/bijlage-a-rapport-internationale-positionering-van-nederlandse-onderwijs-en-kennisinstellingen.html>.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011a). *Kerncijfers 2006-2010*. Den Haag: Ministerie van OCW.

- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011b). *Nota werken in het onderwijs 2012*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Minne, B., Rensman, M., Vroomen, B. & Webbink, D. (2007). *Excellence for productivity?* Den Haag: CPB.
- Mulder, L., Roeleveld, J. & Vierke, H. (2007). *Onderbenutting van capaciteiten in basis- en voortgezet onderwijs*. Studie ITS en SCO-Kohnstamm Instituut in opdracht van Onderwijsraad. Den Haag: Onderwijsraad.
- Nieuwenhuizen, E. (2004). *Roma en Sinti in Nederland - Factsheet*. Geraadpleegd op 4 november 2011 via <http://www.nisr.nl/assets/PDF/romaensintifactsheet.pdf>.
- Organisation for Economic Co-ordination and Development (2008). *Trends shaping education 2008*. Parijs: OECD.
- Organisation for Economic Co-ordination and Development (2010). *PISA 2009 Results: what students know and can do*. Parijs: OECD.
- Onderwijsraad (2001). *Wat 't zwaarst weegt*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2002). *Over leerlinggewichten en schoolgewichten*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2006). *Doelgericht investeren in onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007). *Presteren naar vermogen*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2009a). *De stand van educatief Nederland*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2009b). *Aandachtspunten voor het onderwijs bij de economische crisis*. Geraadpleegd op 11 november 2011 via de website van de Onderwijsraad, <http://www.onderwijsraad.nl/upload/publicaties/561/documenten/onderwijs-en-economische-crisis.pdf>.
- Onderwijsraad (2010). *De school en leerlingen met gedragsproblemen*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2011a). *Naar hogere leerprestaties in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2011b). *Talen in het hoger onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2011c). *Profielen in de bovenbouw havo-vwo*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2011d). *Werkprogramma 2012*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Plaisier, I. (2010). *Work & Mental Health*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Pouwelse, W.J. (1993). *Haar verstand dienstbaar aan het hart. Proefschrift*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Raad voor Cultuur (2005). *Mediawijsheid, de ontwikkeling van nieuw burgerschap*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling & Raad voor de Volksgezondheid & Zorg (2008). *Versterking voor gezinnen*. Den Haag: RMO/RVZ.
- Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (2009). *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2008*. Maastricht, ROA.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2010). *Scholing en opleiding samengevat*. Geraadpleegd op 24 november 2011 via de website van het RIVM, <http://www.nationaalkompas.nl/bevolking/scholing-en-opleiding/scholing-en-opleiding-samengevat>.
- Roeleveld, J. (2010). *Schoolprestaties van oude en nieuwe gewichtenleerlingen*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Severiens, S. & Dam, G. ten (2011). Leaving college: A gender comparison in male and female-dominated programs. *Research in Higher Education*. Geraadpleegd op 11 november 2011 via <http://www.springerlink.com/content/k1444784353500x4/>.
- Sinn, H.W. (2007). *Can Germany be saved?* Cambridge and London: MIT Press.
- Snower, D.J., Brown, A.J.G. & Merkl, C. (2009). Globalization and the welfare state: A review of Hans-Werner Sinn's can Germany be saved? *Journal of Economic Literature*, 47(1), 146-158.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: SCP.

- Sociaal en Cultureel Planbureau (2006). *De tijd als spiegel*. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2007). *Achterstand en afstand*. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2009). *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2010). *COB Kwartaalbericht 2010*3. Den Haag, SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2011a). *Emancipatiemonitor 2010*. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2011b). *Voorbestemd tot achterstand?* Den Haag: SCP.
- Sonck, N., Livingstone, S., Kuiper, E. & Haan J. de (2011). *Digital Literacy and Safety Skills*. Londen: LSE, EU Kids Online.
- Sontag, L., Hartog, J. den, Muller, L. & Reek, E. van den (2009). *Maatschappelijke achterstanden van de toekomst*. Studie PON in opdracht van de Onderwijsraad; www.onderwijsraad.nl.
- Spruijt, E. (2007). *Scheidingskinderen: overzicht van recent sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren*. Amsterdam: SWP.
- Tolsma, J. & Wolbers, M.H.J. (2010). *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. Den Haag: RMO.
- Werfhorst, H. G. van der (2009). *Education, inequality, and active citizenship: Tensions in a differentiated schooling system*. AIAS Working paper 73.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007). *Identificatie met Nederland*. Den Haag: WRR.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2009). *Vertrouwen in de school*. Den Haag: WRR.
- Zeldenrijk, D. (2010). *Je voelt het gewoon*. Den Haag: RMO.

Geraadpleegde deskundigen

Panelgesprek 12 juni 2009

De heer P. Bergen	Beter Onderwijs Nederland
De heer H. Buis	HVR Group
Mevrouw M. Dawson	Gemeente Den Haag
De heer drs. D.H. Grijpstra	EIM/Ondernemerschap Research voor beleid
De heer R. Lenoir	Gemeente Rotterdam Dienst JOS
De heer R. van der Vlerk	Stichting Jeugdwerk

Verder

De heer M. Goos	Universiteit Leuven
De heer L. Herweijer	Sociaal en Cultureel Planbureau
Mevrouw S. Hoogenboom	KPC groep
Mevrouw A. van den Hurk	KPC groep
De heer E. Plug	UvA
Mevrouw D. de Ruiter	Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
Mevrouw L. van Vliet	Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

Bijlage 1

Adviesvraag

> Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Onderwijsraad
T.a.v. prof. dr. A.M.L.van Wieringen
Nassaulaan 6
2514 JS Den Haag

Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.minocw.nl

Contactpersoon
J.T. Schokker

T +31-70-412 2594
t.schokker@minocw.nl
IPC 5200

Onze referentie
Kennis/125425

Datum **16 JUNI 2009**

Betreft Adviesaanvraag maatschappelijke achterstanden van de toekomst

Geachte heer Van Wieringen,

In het werkprogramma 2009 van de Onderwijsraad is de verkenning 'maatschappelijke achterstanden van de toekomst' opgenomen. In deze brief licht ik mijn adviesaanvraag toe.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werden drie achterstandsgroepen in het onderwijs onderscheiden: meisjes, leerlingen uit lagere sociaal-economische milieus en leerlingen van niet-westerse allochtone herkomst. Veertig jaar later lijken de achterstanden naar sociaal-economische achtergrond en etniciteit te zijn afgenomen maar nog steeds duidelijk aanwezig. De (verticale) onderwijsachterstand in het opleidingsniveau van meisjes blijkt daarentegen geheel verdwenen en zelfs te zijn omgeslagen in een voorsprong. Dit is uiteraard goed nieuws, maar roept vervolgens de vraag op of sprake is van een nieuwe achterstand van jongens. Deze achterstand is vooralsnog echter een stuk kleiner dan die van meisjes ooit was, en moet dan ook niet gedramatiseerd worden. Bovendien is er nog steeds sprake van een hardnekkige horizontale onderwijsongelijkheid; jongens en meisjes zijn nog steeds sterk verschillend verdeeld over profielen, sectoren en studierichtingen.¹

Met betrekking tot de sociaal-economische achtergrond en etniciteit werd in het onderwijsbeleid tot voor kort een onderscheid gemaakt tussen kinderen van autochtone en van allochtone laagopgeleide ouders. Dit is niet meer het geval. Wel wordt nog steeds gedifferentieerd naar het opleidingsniveau van de ouders. Inmiddels daait sinds het midden van de jaren negentig het totale aantal achterstandsl leerlingen op basis van deze definitie in het primair en secundair onderwijs gestaag, vooral als gevolg van de afname van het aantal autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders. De laatste jaren zien we dat de stijging van

¹ Langen, A. van, Driessen, G. & Dekkers, H. (2008). Sekseverschillen in onderwijsloopbanen in Nederland. *Pedagogische Studiën*, 85(1), 3-15.

het opleidingsniveau van ouders ook effect heeft bij allochtone Nederlandse leerlingen: een groeiend deel van de niet-westerse allochtone Nederlandse leerlingen valt buiten de gewichtenregeling.

Datum

Onze referentie

Dit blijkt ook uit cijfers van het CBS. Het aantal achterstandsl leerlingen (in het basisonderwijs) is sinds het schooljaar 1995-1996 gehalveerd, van bijna 40% van het totaal naar nog geen 20%.² Tegelijkertijd blijken de capaciteiten van verschillende groepen leerlingen lang niet optimaal te worden benut, overigens zowel aan de onderkant als de bovenkant van de talentverdeling. Hierbij komt de vraag op, welke scheidslijnen zich verder aftekenen in de huidige samenleving en wat de verwachtingen voor de middellange termijn zijn.

Zo is de laatste jaren bijvoorbeeld in toenemende mate aandacht voor regionale verschillen in schoolprestaties. De cumulatie van achterstandsproblematiek in de grote steden springt daarbij het meest in het oog, maar in plattelandsregio's komen onderwijsachterstanden voor die niet altijd te herleiden zijn tot sociaal-economische achtergrondkenmerken.³ Ook de dimensies waarop achterstanden zich kunnen ontwikkelen zijn aan verandering onderhevig. Zo neemt het belang van 'soft skills' (sociale en persoonlijke vaardigheden) om succesvol te zijn op de arbeidsmarkt toe.⁴

Deze overwegingen leidt tot de volgende verkenningvragen:

Wat zijn de achterstandsgroepen en achterstandsdimensies van de toekomst en bij welke achterstandsgroepen en achterstandsdimensies loopt Nederland als geheel risico (in vergelijking met andere landen) ? Welke beleidsmogelijkheden zijn er vervolgens om de geconstateerde achterstandsrisico's te bestrijden? Hoe verhouden die zich tot de huidige ontwikkelingen in het achterstandenbeleid?

De verkenning kijkt naar verschuivingen in achterstandsgroepen en achterstandsdimensies. Daarnaast wordt gekeken bij welke achterstandsgroepen en achterstandsdimensies Nederland als geheel risico loopt (in vergelijking met andere landen). De klassieke achterstandskennmerken zijn bekend: sociaal milieu, geslacht, regio en etniciteit. Doen zich in dit verband nieuwe ontwikkelingen voor? Hoe is de voorspelkracht van deze indicatoren voor de werkelijke onderwijsachterstanden nu en in de toekomst? Vormen jongens, die in veel onderwijssectoren achter lijken te blijven, een nieuwe achterstandsgroep? Zijn onderwijsachterstanden in de toekomst te voorspellen? Zijn er nieuwe groepskenmerken op basis waarvan dit het beste mogelijk is, of zijn achterstanden steeds meer individueel bepaald?

² Bron: Webmagazine CBS, 4 juni 2008: Aantal achterstandsl leerlingen in het basisonderwijs gehalveerd.

³ Boer, H. de, Bosker, R.J. & Werf, M.P.C. van der (2009). Schoolsucces van Friese vmbo-leerlingen: verschillen in onderwijspositie, schoolloopbaanrendement en examencijfers tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. *Pedagogische Studiën*, 88(1), 4-20.

⁴ Van der Werfhorst (2008), Education and inequality, Kenniskamer OCW.

Bij de dimensies waarop achterstanden ontstaan gaat het zowel om achterstanden in leerprestaties, specifieke vaardigheden (informatieverwerking, soft skills) als om onderbenutting van (potentieel) talent.⁵ Zijn er verschuivingen waarneembaar in het belang van achterstandsdimensies of zijn er nieuwe achterstandsdimensies op komst? Welke eisen stelt de samenleving nu en in de toekomst aan mensen? Bijvoorbeeld, het al dan niet opdoen van internationale ervaring, of het al dan niet beheersen van een tweede taal naast het Engels? Zijn achterstanden op verschillende dimensies van achterstand te voorspellen op basis van groepskenmerken? Welke groepen hebben dan een achterstand? Wat betekent dit voor een effectieve inzet van de beschikbare middelen?

Datum

Onze referentie

Ik verzoek u tevens de beleidsmogelijkheden te verkennen om geconstateerde achterstandsrisico's weg te nemen of te verkleinen en hoe die zich verhouden tot het bestaande achterstandenbeleid. Aandachtspunten daarbij zijn de manier van onderwijs geven (pedagogische principes), ontwikkelingen in de mate van diversiteit binnen de leerlingenpopulatie (verschillende gedragsproblemen, etc.) en in hoeverre voor verschillende groepen verschillende onderwijsmethoden nodig zijn om hieraan tegemoet te komen. Kan de bekostiging van achterstanden bijvoorbeeld het beste gerelateerd worden aan individuele kenmerken of aan groepskenmerken en plaats vinden via de lumpsum of via specifieke subsidies? Daarbij verzoek ik u tevens de ongewenste effecten van nieuw te ontwikkelen beleid mee te wegen, zoals extra administratieve lasten en verantwoordingsverplichtingen van scholen.

Ik moedig het aan dat bij de voorbereiding van het advies wordt samengewerkt met andere adviesraden en kennisinstellingen. In dit geval ligt samenwerking met de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en het SCP voor de hand. Oplevering van deze verkenning verwacht ik in het vierde kwartaal van 2009.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Ronald H.A. Plasterk

⁵ Zie ook Onderwijsraad (2007). Presteren naar vermogen, Den Haag: Onderwijsraad.

De raad probeert in deze verkenning aan te geven hoe kan worden geanticipeerd op het ontstaan van nieuwe maatschappelijke achterstanden in het onderwijs. Drie aandachtsgebieden spelen daarbij een rol: een minimale opleidingsbasis; optimale talentontwikkeling; en zogenoemde 'advanced skills' en sociale competenties.